

X skyrius

RINKIMAI IR REFERENDUMAI

1 poskyris. Rinkimų teisė

2 poskyris. Referendumas – tiesioginės demokratijos institutas

1. Šiame skyriuje nagrinėjami svarbiausieji tiesioginės demokratijos institutai – rinkimų teisė ir referendumas. Konstitucinis rinkimų teisės įtvirtinimas garantuoja, kad piliečiai gali rinkti atstovus į renkamas valstybės valdžios ir savivaldybių institucijas, taip pat gali būti renkami šiais atstovais. Rinkimų teisė – būtinas demokratinės valstybės, atviros pilietinės visuomenės elementas.

2. Rinkimų teisė suprantama objektyviaja ir subjektyviaja prasme. Objektyviaja prasme rinkimų teisė – teisės normų sistema, reguliuojanti rinkimų organizavimo ir pravedimo tvarką. Konstitucijoje įtvirtintą subjektinę rinkimų teisę atskleidžia du jos komponentai – teisė rinkti (aktyvioji rinkimų teisė) ir teisė būti išrinktam (pasyvioji rinkimų teisė). Aktyvioji rinkimų teisė – piliečio teisė rinkti atstovus į renkamas valstybės ar savivaldybių institucijas. Pasyvioji rinkimų teisė – tai teisė būti renkamam bei išrinktam į šias institucijas.

3. Lietuvos Respublikoje organizuojami ir vyksta Seimo, Respublikos Prezidento ir savivaldybių tarybų rinkimai. Organizuojant rinkimus Lietuvos Respublikoje, taikoma mažoritarinė, proporcinė ir mišrioji rinkimų sistema. Rinkimai rengiami ir vykdomi laikantis Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytos tvarkos.

4. Referendumas – vienas iš tiesioginės demokratijos institutų (šalia rinkimų, piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisės, peticijos teisės). Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją svarbiausi Valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu.

1 poskyris

RINKIMŲ TEISĖ

- 1.1. Rinkimų teisės sąvoka. Aktyvioji ir pasyvioji rinkimų teisė. Rinkimų rūšys. Rinkimų teisės šaltiniai**
- 1.2. Rinkimų teisės principai**
- 1.3. Rinkimų sistemos sąvoka ir rūšys. Rinkimų sistemų įvairovė. Rinkimų sistemos Lietuvos konstitucinėje teisėje**
- 1.4. Rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarka pagal Lietuvos Respublikos įstatymus**

1.1. Rinkimų teisės sąvoka. Aktyvioji ir pasyvioji rinkimų teisė. Rinkimų rūšys. Rinkimų teisės šaltiniai

Rinkimai – svarbiausia piliečių dalyvavimo valstybės valdyme forma, Tautos aukščiausiosios suverenios galios vykdymo išraiška. Lietuvos Respublikos 4 str. nustatyta: „Aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus“. Ši nuostata išreiškia pagrindinį demokratinio valdymo principą.

Siekiant atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės, tautos valia sudarant valdžios institucijas gali būti išreikšta tik per demokratinius rinkimus.

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 21 str. 3 d. įtvirtinta, kad tautos valia yra valstybinės valdžios pagrindas. Ši valia turi būti išreiškiama teisinguose rinkimuose, kurie turi vykti periodiškai, kai yra laiduojama visuotinė ir lygi rinkimų teisė ir slaptas balsavimas arba kitos lygiavertės procedūros, garantuojančios balsavimo laisvę¹.

Galima teigti, kad rinkimai – tai savo esme demokratiškas valstybių valdžios institucijų sudarymo arba atskirų pareigų užėmimo būdas, kai tauta ar jos atstovai įstatyme nustatytų procedūrų būdu gali spręsti, kuriam asmeniui suteikti valdingus įgaliojimus, o kam juos atimti. Rinkimai tai vienintelis aktas, kurio metu politinė tautos valia įkūnijama į valdingas politines struktūras.

---

¹ Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991. P. 16.

Taigi rinkimai vaidina svarbų vaidmenį šalies politiniame gyvenime. Jie užtikrina faktinį piliečių dalyvavimą sprendžiant valstybės ir visuomenės reikalus. Rinkimai – vienas svarbiausių valstybės valdžios legalizavimo ir legitimavimo būdų.

Pažymėtina, kad rinkimai kaip valdžios institucijų sudarymo būdas gali vykti ir vyksta ir nedemokratinėse valstybėse. Šiuo atveju jie yra formalūs ir negali išreikšti tikrosios rinkėjų valios. Neabejotina, kad rinkimai yra realus indikatorius, parodantis valstybės demokratiškumo lygį.

Vertinant rinkimus demokratiškumo aspektu, negalima pamiršti ir tai, kad esant ir demokratiškam valstybės režimui, rinkimai yra tik priemonė, būdas rinkėjų valiai išreikšti. Realus valios įgyvendinimas priklauso nuo daugelio aplinkybių, pirmiausia – nuo pilietinės visuomenės brandumo, valstybės gyvenimo demokratinių tradicijų, valstybės piliečių politinės-teisinės kultūros lygio ir pan.

Rinkimai, vykstantys valstybėse, konstitucinės teisės teorijoje yra skirstomi į atskiras rūšis. Pagal rinkėjų valios išreiškimo būdą rinkimai yra **tiesioginiai** ir **netiesioginiai**. Tiesioginių rinkimų metu tarp rinkėjo valios išreiškimo ir renkamąjo nėra jokios tarpinės grandies. Rinkėjas pats sprendžia, už kurį kandidatą atiduoti savo balsą. Netiesioginių rinkimų metu rinkėjas pats tiesiogiai atstovų nerenka, o renka rinkikus, kurie ir priima galutinį sprendimą. Tokiu būdu pagal Lietuvos Respublikos 1928 m. ir 1938 m. Konstitucijas turėjo būti renkami Respublikos Prezidentai, šiuo metu taip renkamas Jungtinių Amerikos Valstijų Prezidentas. Savotiška netiesioginių rinkimų atmaina – **daugiapakopiai** rinkimai.

Pagal savo mastą rinkimai būna **visuotiniai**, kuriuose dalyvauja visi šalies piliečiai, ir **daliniai**. Pirmuoju atveju tai būtų parlamento, Respublikos Prezidento rinkimai. Daliniais rinkimais reikėtų laikyti, pvz., atskirose rinkimų apygardose surengtus rinkimus laisvoms deputatų vietoms užimti.

Rinkimai būna **eiliniai** ir **neeiliniai**. Eiliniai vyksta pasibaigus valstybės valdžios institucijos ar pareigūno kadencijai. Neeiliniai vyksta, pvz., paskelbus pirmalaikius parlamento rinkimus, atsistatydinus prezidentui.

Pagal renkamas valdžios institucijas skiriami parlamento, prezidento, savivaldybių tarybų rinkimai.

Valstybės ir savivaldybių institucijų rinkimų procese atsirandantys santykiai tarp valstybės institucijų, piliečių, politinių partijų ir kitų nevyriausybinių organizacijų reguliuojami teisės normomis, įtvirtintomis įvairiuose teisės šaltiniuose. Rinkimai vyksta pagal teisės normose nustatytas taisykles. Šių teisės normų visuma sudaro rinkimų teisę.

Pažymėtina, kad rinkimų teisės ištakas regime dar antikos laikų Graikijos miestų–valstybių praktikoje. Tačiau šiuolaikinės rinkimų teisės formavimuisi turėjo lemiamos įtakos XVIII a. pabaigos Didžioji Prancū-

zijos revoliucija bei XIX a. vidurio demokratinės revoliucijos Vakarų Europoje. Didžiosios Britanijos parlamentarizmo patyrimas, prancūzų mąstytojų pažiūros, žmogaus teisių teorija padarė didelę įtaką tautos atstovavimo pagrindimui ir praktiniam jo įgyvendinimui.

Konstitucinės teisės doktrinosė sąvoka „rinkimų teisė“ suprantama dviem prasmėmis: objektyviaja ir subjektyviaja.

Rinkimų teisė objektyviaja prasme yra visuma konstitucinės teisės normų, reguliuojančių visuomeninius santykius, atsirandančius sudarant viešosios valdžios renkamas institucijas. Kitaip tariant, šia prasme rinkimų teisė suprantama kaip tam tikros Lietuvos konstitucinės teisės institutas, kurio normos reguliuoja rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarką.

Subjektyviaja prasme rinkimų teisė – tai kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio teisė dalyvauti rinkimuose. Savo ruožtu subjektyvioji rinkimų teisė dar skirstoma į aktyviają – teisę rinkti ir pasyviają – teisę būti išrinktam. Aktyvioji rinkimų teisė pasireiškia rinkimų metu balsuojant už vieną ar kitą kandidatą, pasyvioji – dalyvaujant rinkimuose kandidato į Seimo narius, prezidentus, savivaldybių tarybų narius ar kitas pareigybės teisėmis.

Aktyvioji rinkimų teisė reiškia, kad asmuo privalo būti įtrauktas į rinkėjų sąrašus, jam išduodamas balsavimo biuletenis, t.y. aktyvioji rinkimų teisė apima kompleksą teisių, susijusių su piliečio galimybe realizuoti savo rinkimų teisę.

Pasyviosios rinkimų teisės turinį sudaro galimybė iškelti save kandidatui į renkamas pareigybės, esant teisėtam pagrindui, ginčyti rinkimų rezultatus, agituoti už save ir pan. Valstybių konstitucijose ir įstatymuose apibrėžiami reikalavimai, kuriuos turi atitikti aktyviają ir pasyviają rinkimų teisę turintis asmuo.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 34 str. 1 d. nustatyta, kad aktyviają rinkimų teisę pilietis įgyja, jei rinkimų dieną jam yra sukakę 18 metų. Rinkimų teisę piliečiai įgyvendina Seimo rinkimų, Respublikos Prezidento rinkimų, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymų nustatyta tvarka.

Pasyviosios rinkimų teisės, tai yra piliečių teisės būti išrinktam į atitinkamą valstybės ar savivaldos instituciją, pagrindai įtvirtinti Konstitucijos 34 str. 2 d. Joje skelbiama, kad teisę būti išrinktam nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija ir rinkimų įstatymai. Ši konstitucinė norma nustato pasyviosios rinkimų teisės konstitucinę ir įstatyminę reguliavimą.

Rinkimų teisė – vienas svarbiausių Lietuvos konstitucinės teisės institutų. Jo normos įtvirtina renkamų viešosios valdžios institucijų formavimo tvarką, rinkiminės kampanijos procedūrą: rinkimų skyrimą, rinkėjų sąrašų, rinkimų apygardų ir apylinkių, rinkimų komisijų sudarymą, kandidatų iškėlimą ir agitaciją už juos, balsavimą, rinkimų rezultatų nustatymą. Be to, rinkimų teisės normos apibrėžia svarbiausius piliečių statuso

bruožus formuojant renkamas valdžios institucijas, taip pat politines, materialines, organizacines ir teises garantijas.

Pažymėtina, kad visuomeniniai santykiai, atsirandantys rinkimų procese, reguliuojami įvairių teisės šakų normomis. Teisės normų klasifikavimas pagal reguliuojamų visuomeninių santykių pobūdį leidžia atskirti rinkimų teisės normas, kurios sudaro konstitucinės teisės institutą, ir normas, susijusias su rinkimais, bet reguliuojančias specifinius visuomeninius santykius ir sudarančias kitų teisės šakų institutus. Pvz., Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 38 str. numatyta atsakomybė už Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo pažeidimą. Tokia atsakomybė yra realizuojama jau pagal baudžiamosios ar administracinės teisės normas.

Rinkimų teisė glaudžiai susijusi su kitais Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės institutais; pirmiausia su tais, kurie įtvirtina viešosios valdžios (valstybės) institucijų sistemą, jų sudarymo ir veiklos principus, piliečių teisinės padėties pagrindus.

Vadinasi, galima teigti, kad rinkimų teisė kaip konstitucinės teisės institutas – visuma teisės normų, įtvirtinančių piliečių teisę rinkti ir būti renkamam.

Lietuvos Respublikoje vyksta trijų rūšių nacionaliniai rinkimai:

- 1) rinkimai į Seimą;
- 2) Respublikos Prezidento rinkimai;
- 3) savivaldybių tarybų rinkimai.

Konstitucinės teisės normos, reguliuojančios rinkimų organizavimo ir pravedimo tvarką, įtvirtintos įvairiuose teisės **šaltiniuose**. Rinkimų teisės šaltiniai – teisiniai aktai, kurie nustato rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarką. Rinkimų teisės šaltinių sistema priklauso nuo valstybės priskyrimo konkrečiai teisės „šeimai“ (kontinentinei ar bendrosios teisės), nuo konkrečios valstybės teisės sistemos ypatumų.

Galima išskirti šiuos rinkimus reglamentuojančius šaltinius:

1. Rašytinės teisės normas įtvirtina:
  - konstitucija;
  - tarptautinės sutartys;
  - įstatymai ir teisės aktai, turintys įstatymų galią;
  - politinių partijų įstatai (statutai);
2. Nerašytinės teisės normas išreiškia:
  - bendrieji teisės principai;
  - teisiniai papročiai ir tradicijos;

- rinkimų teisės normų išaiškinimai pateikti tos institucijos, kuri turi teisę teikti šiuos išaiškinimus² (pvz., rinkimų teismai Anglijoje).

Svarbiausius rinkimų klausimus paprastai reglamentuoja valstybių konstitucijos. Normos, nustatančios rinkimų organizavimo principines nuostatas, įtvirtinamos konstitucijos skyriuose, skirtuose pagrindinėms žmogaus teisėms bei laisvėms, taip pat skyriuose, nustatančiuose valstybės valdžios institucijų teisinę padėtį. Konstitucijose dažniausiai įvardijami tik rinkimų teisės principai, o konkrečiai rinkimų procesą reguliuoja įstatymai.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje demokratinių valstybių, rinkimų organizavimo principai ir sąlygos yra įtvirtintos **Lietuvos Respublikos Konstitucijoje**.

Konstitucijos V skirsnyje yra nustatyti Seimo rinkimų teisės principai, reikalavimai kandidatams į Seimo narius, rinkimų vykdymo laikas, pirmalaikių Seimo rinkimų rengimo atvejai bei tvarka (55–58 str.).

Konstitucijos VI skirsnyje yra įtvirtinti pagrindiniai Respublikos Prezidento rinkimų teisės principai, reikalavimai kandidatams, jų kėlimo tvarka, rinkimų vykdymo laikas bei rinkimų rezultatų nustatymo svarbiausios taisyklės (78–81 str.). Šiame skirsnyje taip pat nustatyti pirmalaikių Respublikos Prezidento rinkimų atvejai (87 ir 88 str.) ir Respublikos Prezidento naujų rinkimų skyrimo tvarka (89 str.). Skirtingai nei Seimo rinkimų atveju, Konstitucijos 81 str. yra reglamentuotos pagrindinės Prezidento rinkimų rezultatų nustatymo nuostatos, kurios vėliau buvo įtvirtintos ir Prezidento rinkimų įstatyme.

Konstitucijos X skirsnyje yra įtvirtinti ir savivaldybių tarybų rinkimų demokratiniai principai, apibrėžtas jų įgaliojimų laikas (119 str.).

Svarbi nuostata yra įtvirtinta Konstitucijos 107 str., kuria nustatyta, kad Seimas turi teisę pats priimti galutinį sprendimą tais atvejais, kai pažeidžiami rinkimų įstatymai. Toks Seimo sprendimas turi būti grindžiamas Konstitucinio Teismo išvada. Kilus abejonėms, ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus, prašyti Konstitucinio Teismo išvados pagal Konstitucijos 106 str. 5 d. gali Seimas, o dėl Seimo rinkimų – ir Respublikos Prezidentas.

Kitą Lietuvos Respublikos rinkimų teisės šaltinių sistemos dalį sudaro **įstatymai**.

Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose yra detalizuojamos bendrosios rinkimų teisės nuostatos, reglamentuotas rinkimų organizavimas, rinkėjų sąrašų sudarymas, kan-

---

² Sravnitelnoje konstitucionnoje pravo (red. A. I. Kovler, V. E. Čirkin, J. A. Judin). Moskva, Manuscript, 1996. S. 368.

didatų iškėlimas, rinkimų agitacija, parengtinė rinkimų organizavimo veikla, balsavimas, balsų skaičiavimas ir rinkimų rezultatų nustatymas, t.y. visas rinkimų procesas.

Įstatyminį rinkimų proceso reglamentavimą sąlygoja reguliavimo dalyko socialinis–politinis reikšmingumas. Neginčytina, kad viena iš pagrindinių piliečių teisių valdant savo šalį yra rinkimų teisė. Visuotinai pripažinta, kad rinkimų teisė yra politinė teisė. Ją turi tik Lietuvos piliečiai kaip visuomeninių politinių santykių subjektai. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra akcentavęs, kad demokratinėje visuomenėje visa, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių ir laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 10 str. 7 d. nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo ir sąlygų“ įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo“ 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“). Taigi neabejotina, kad piliečių rinkimų teisės yra didžiausia teisinė vertybė ir įstatyminis jos reglamentavimas yra svarbi jos realizavimo garantija.

Prie Lietuvos rinkimų teisės šaltinių priskirtinos ir **Vyriausiosios rinkimų komisijos instrukcijos**, kurių paskirtis – garantuoti vienodą Rinkimų ir Referendumo įstatymų taikymą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Jas vykdyti yra privaloma visoms institucijoms ir pareigūnams.

1.2. Rinkimų teisės principai

Rinkimų demokratiškumas, kaip minėta, priklauso nuo šalies politinio režimo, tradicijų, politinės-teisinės kultūros lygio. Rinkimai yra laikomi demokratiškais, jeigu atitinka tarptautinėje bendrijoje priimtus standartus ir principus.

Rinkimų teisės principais konstitucinės teisės teorijoje laikomos pagrindinės nuostatos, idėjos, įtvirtintos Konstitucijos ir rinkimų santykius reguliuojančių įstatymų; šiomis nuostatomis ir idėjomis vadovaujamasi rinkimų organizavimo ir vykdymo metu.

Rinkimus vadinti demokratiškais, o jų rezultatus legitimiais leidžia laikyti šie principai:

- 1) visuotinės rinkimų teisės;
- 2) lygios rinkimų teisės;
- 3) tiesioginių rinkimų;
- 4) slapto balsavimo;
- 5) rinkimų rengimo ir vykdymo viešumo.

Visuotinė rinkimų teisė reiškia, kad valstybėse, kuriose valdžios šaltiniu laikoma Tauta, rinkėjų korpusas negali būti siaurinamas remiantis socialiniais požymiais, kad atskiri socialiniai sluoksniai nebūtų nušalinti nuo dalyvavimo rinkimuose. Rinkimų teisė demokratinių valstybių konstitucijose įtvirtinama visiems valstybės piliečiams, sulaukusiems įstatymuose nustatyto amžiaus, jeigu jie nėra teismo pripažinti neveiksnūs. Šis principas reiškia, kad negalima siaurinti ar atimti teisės dalyvauti rinkimuose dėl lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų.

Prancūzų mokslininkas M. Duverger, apibūdindamas visuotinę rinkimų teisę, pažymėjo, kad „teisiškai visuotinė rinkimų teisė – tai tokia galimybė dalyvauti rinkimuose, kuri neribojama turto bei sugebėjimų. Tačiau tai nereiškia, kad visi šalies piliečiai turi balsavimo teisę“³.

Taigi galima teigti, kad visuotinių rinkimų principas nepaneigia ir tam tikrų ribojimų pasinaudoti šia teise galimybės.

Pažymėtina, kad demokratinių rinkimų teisės principų įtvirtinimas konstitucijose apskritai nepaneigia valstybių teisės numatyti ir kai kuriuos rinkimų teisės ribojimus nustatant tam tikrus rinkimų cenzus.

Rinkimų cenzai – tai valstybės konstitucijoje ir rinkimų įstatymuose numatytos sąlygos, kurias turi atitikti pilietis, norėdamas įgyti arba įgyvendinti aktyviąją arba pasyviąją rinkimų teisę. Jau buvo minėta, kad galimi tam tikri amžiaus cenzai. Tai įstatyme nustatytas reikalavimas, kad rinkimuose gali dalyvauti tik nustatyto amžiaus sulaukę asmenys. Štai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 34 str. 1 d. įtvirtinta, kad piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę. Šio straipsnio 3 d. nustatyta, kad rinkimuose nedalyvauja piliečiai, kurie teismo pripažinti esą neveiksnūs. Ši nuostata įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 str. 1 d., Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 3 str., Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 2 str.

Didesni reikalavimai keliama pasyviajai rinkimų teisei įgyvendinti. Antai Konstitucijos 56 str. nustatyta, kad Seimo nariu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, kuris nesusijęs priesaika ar pasižadėjimu užsienio valstybei ir rinkimų dieną yra ne jaunesnis kaip 25 metų. Konstitucijos 78 str. nustatyta, kad Respublikos Prezidentu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis pagal kilmę, ne mažiau kaip trejus

---

³ Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel. Paris, 1965. P. 89.

pastaruosius metus gyvenęs Lietuvoje, jeigu jam iki rinkimų dienos yra suėję ne mažiau kaip 40 metų ir jeigu jis gali būti renkamas Seimo nariu. Tas pats asmuo Respublikos Prezidentu gali būti renkamas ne daugiau kaip du kartus iš eilės.

Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 2 str. nustatyta, kad tarybos nariu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, kuris rinkimų dieną yra ne jaunesnis kaip 21 metų.

Galima teigti, kad aktyviosios rinkimų teisės cenzas Lietuvoje – 18 metų ir nesiskiria nuo daugelio demokratinių valstybių. Pasyviosios rinkimų teisės cenzas priklauso nuo institucijos, į kurią renkama. Pastebėtina, kad Lietuvoje numatyta tik apatinė amžiaus cenzo riba. Tokį teisinį reguliavimą galima vertinti kaip pakankamai demokratišką, paliekant patiems rinkėjams spręsti – rinkti asmenį ar ne.

Kitas rinkimų teisės suvaržymas – **sėslumo cenzas**, t.y. reikalavimas, kad rinkėjas tam tikrą laiką būtų išgyvenęs rinkimų apygardoje ar valstybės teritorijoje; kitose valstybėse – kad turėtų nuolatinę gyvenamąją vietą. Jis įvairiose šalyse skirtingas ir svyruoja nuo 3 mėnesių iki 5 metų. Pvz., Kanadoje, norint dalyvauti rinkimuose, reikia išgyventi tam tikroje rinkiminėje apygardoje 12 mėnesių. Prancūzijoje, Belgijoje nustatytas 6 mėnesių sėslumo cenzas. Kai kuriose šalyse sėslumo cenzas nedetaliuojamas, ten reikalaujama turėti nuolatinę gyvenamąją vietą. Pvz., Belgijoje – 6 mėnesius nuolat gyventi komunoje, Suomijoje – ne mažiau kaip metus.

Įvairiose valstybėse sėslumo cenzas, taikomas pasyviajai rinkimų teisei, taip pat yra skirtingas. Jis svyruoja nuo kelių mėnesių iki keliolikos metų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 56 ir 78 str. nustatytas pasyviosios rinkimų teisės sėslumo cenzas renkant Seimo narius bei Respublikos Prezidentą. Seimo nariu (Konstitucijos 56 str.) gali būti renkamas asmuo, kuris nuolat gyvena Lietuvoje. Respublikos Prezidentu (Konstitucijos 78 str.) gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, ne mažiau kaip trejus pastaruosius metus gyvenęs Lietuvoje.

Nustatant piliečio, atvykusio gyventi į Lietuvą iš kitos valstybės, nuolatinio gyvenimo čia faktą, Lietuvos Respublikos įstatyme „Dėl asmenų, laikomų nuolat gyvenančiais arba gyvenančiais Lietuvos Respublikoje“ nustatytas vienerių metų terminas netaikomas. Šiuo būdu nustatytas nuolatinio gyvenimo faktas pripažįstamas esąs svarbus tik pagal Seimo rinkimų ir Respublikos Prezidento rinkimų įstatymus.

Konstitucinės teisės doktrinoje skiriamas ir nesuderinamumo cenzas, taikomas pasyviajai rinkimų teisei. Vadinasi, negali būti išrinktas asmuo, užimantis tam tikras pareigas, turintis tam tikrą renkamą mandatą ar užsiimantis tam tikra veikla. Pvz., Prancūzijoje negalima būti kelių ren-

kamų institucijų nariu (nacionalinio susirinkimo deputatu ir senatoriumi, deputatu ir deputato pavaduotoju ir t.t.), deputatai ir senatoriai negali vadovauti privačioms kompanijoms.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 str. 3 ir 4 d. nustatyta, kad Seimo nariais negali būti renkami asmenys, kurie, likus 65 dienoms iki rinkimų, yra nebaigę atlikti baudmės pagal teismo paskirtą nuosprendį, taip pat asmenys, teismo pripažinti esą neveiksnūs arba nepakaltinami. Seimo nariais negali būti renkami asmenys, rinkimų dieną atliekantys tikrąją karo arba alternatyviąją tarnybą, taip pat likus 65 dienoms iki rinkimų neišėję į atsargą krašto apsaugos sistemos, policijos ir vidaus tarnybos karininkai, puskarininkiai ir liktiniai, kitų sukarintų ir saugumo tarnybų apmokami pareigūnai.

Teisinėje literatūroje minimi kiti ir aktyviosios, ir pasyviosios rinkimų teisės cenzai, kurie dabartiniu metu arba visai netaikomi, arba taikomi tik atskirose valstybėse. Vienas jų – lyties cenzas. A. Mišino nuomone⁴, šis cenzas ilgus metus buvo vienas pastoviausių ir tvirčiausių rinkimų teisės ribojimų. Pažymėtina, kad rinkimų teisė buvo laikoma tik vyrų užsiėmimu. Buvo vadovaujamasi principu, kad moterų rūpestis – saugoti namų židinių ir auklėti vaikus.

A. Eismenas rašė: „Nuo pat žmonijos egzistavimo pradžios tarp abiejų lyčių nusistovėjo gamtos įamžintas ir nuolatos didėjantis darbo ir funkcijų pasiskirstymas. Vyro daliai atiteko visuomeninis gyvenimas ir su juo susijusios funkcijos, moteriai priklauso namų židiny, rūpesčiai ir pirminis vaikų auklėjimo uždavinys. Auklėjimas, paveldėjimo reiškiniai išvystė ir sustiprino vyro ir moters polinkius, atitinkančius jų, toliau tokiu būdu diferencijuotą, socialinę paskirtį. Įvesti dabar moterį į visuomeninį gyvenimą, nekreipiant dėmesio į šį dinamišką daugiaamžišką suskirstymą, reikštų be jokios naudos įnešti suirutės elementus į politinę šiuolaikinės visuomenės organizaciją jau ir be to sukomplikuotą daugelio kitų problemų”⁵.

Daugelyje valstybių lyties cenzas buvo panaikintas gana vėlai. 1906 m. – Suomijoje, 1920 m. – JAV, 1928 m. – Anglijoje, 1944 m. – Prancūzijoje, 1956 m. – Graikijoje, 1971 m. – Šveicarijoje. Kai kur moterų diskriminacija šiuo klausimu tebesitęsia ir dabar, pvz., Kuveite, Jordanijoje.

Baigiant kalbėti apie rinkimų cenzus, reikia pastebėti, kad minėtų cenzų nustatymas pats savaime nereiškia rinkimus ir rinkimų teisę esant nedemokratiškus. Svarbu, kokie tie cenzai, taip pat svarbu, ar jų įtvirtinimas nepaneigia rinkimų kaip demokratinės procedūros.

⁴ Mišin A. A. Konstitucionnoje (gosudarstvennoje) pravo zarubežnyh stran. Moskva, 1996. S. 130–131.

⁵ Eismenas A. Konstitucinės teisės principai (Prancūzų ir palyginamieji). T. 1. 1 d. Kaunas, Teisinių draugijos leidinys, 1932. P. 110.

Lygių rinkimų teisės principas suteikia kiekvienam rinkėjui lygią galimybę įtakoti rinkimų rezultatus. Šis principas yra konstitucinio piliečių lygiateisiškumo principo pasireiškimo konkreti forma.

Lygi rinkimų teisė užtikrinama nustatant taisyklę, kad kiekvienas rinkėjas turi tiek pat balsų, kiek ir kitas. Laikomasi taisyklės „vienas rinkėjas – vienas balsas“. Ši taisyklė netaikoma, kai rinkimai vyksta pagal mišrią rinkimų sistemą.

Lygių rinkimų principas yra tai, kad kiekvienas rinkėjo balsas yra lygiavertis – vienodai įtakoja rinkimų rezultatus. Tai paprastai pasiekama nustatant vienodas atstovavimo normas. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 3 str. nurodyta, kad kiekvienas turintis teisę rinkti Lietuvos Respublikos pilietis rinkimuose turi vieną balsą vienmandatėje ir daugiamandatėje apygardose, o šie balsai yra lygiaverčiai kiekvieno kito, turinčio teisę rinkti, piliečio balsui.

Lygių rinkimų principo įgyvendinimą užtikrina ir tai, kad rinkimų įstatymas nustato tas pačias sąlygas ir reikalavimus kandidatams iškelti, registruoti, priešrinkiminei agitacijai, balsavimui ir rinkimų rezultatams nustatyti.

Tiesioginių rinkimų principas yra tai, jog rinkimai vykdomi rinkėjams tiesiogiai balsuojant už kandidatus. Antai Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 4 str. yra įtvirtinta, kad Seimo narius rinkėjai renka be tarpininkų.

Daugelyje šalių tiesioginiais rinkimais renkama: vietos savivaldos institucijos, vienų rūmų parlamentariai, dviejų rūmų parlamentų žemieji rūmai.

Kai kuriose šalyse vyksta ir netiesioginiai rinkimai; jie būna kelių rūšių. Paprasčiausias netiesioginių rinkimų pavyzdys – JAV Prezidento rinkimai. Juose rinkėjai renka rinkikus, o pastarieji – prezidentą.

Kaip minėta, netiesioginių rinkimų būdu buvo renkamas ikikarinės nepriklausomos Lietuvos Prezidentas. Pagal 1931 m. lapkričio 25 d. Prezidento rinkimų įstatymą vietos savivaldos institucijų – valsčių, miestų ir apskričių tarybų – nariai rinko rinkikus – Ypatinguosius Tautos Atstovus, kurie, ministro pirmininko sukviesti į specialų susirinkimą, rinko prezidentą.

Dabar galiojančiuose Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose yra įtvirtintas tiesioginių rinkimų principas.

Slapto balsavimo principas yra tai, kad kiekvienam rinkėjui užtikrinama galimybė laisvai, nevaržomai pareikšti savo valią. Įdomu, kad istoriškai šis principas atsirado vėliau už pačius rinkimus. Antai Prancūzijoje teoriškai jo būtinumas buvo pagrįstas 1799 m., o pradėtas taikyti tik 1871 m., Anglijoje – 1872 m. Atskleidžiant šio principo esmę, reikėtų priminti

sąvokos „balsavimas” turinį. Balsavimas – asmens laisvės išraiška, jo valios realizavimo aktas, kurio metu pilietis savo noru, pagal politines pažiūras ir įsitikinimus atiduoda savo balsą už kandidatą į atstovaujamąsias viešosios valdžios institucijas ar kitas renkamas pareigybes. Slaptas balsavimas bus toks rinkėjų valios realizavimo aktas, kurio negalima kontroliuoti.

Slaptumas užtikrinamas specialių balsavimo patalpų ar kabinų naudojimu. Joje rinkėjas netrukdomas užpildo biuletenį.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 5 str. nustatyta, kad rinkėjai balsuoja asmeniškai ir slapta. Draudžiama balsuoti už kitą asmenį arba pavesti kitam asmeniui balsuoti už save. Rinkėjas, kuris dėl fizinių trūkumų negali pats balsuoti, gali balsuoti padedamas kito asmens, kuriuo jis pasitiki.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 66 str. 6 d. nurodyta: jei dėl fizinių trūkumų rinkėjas negali pats užpildyti rinkimų biuletenio ir įmesti jo į balsadėžę, tai už jį gali padaryti kitas, jo nurodytas, asmuo, bet ne rinkimų komisijos pirmininkas, narys ar stebėtojas. Analogiškos nuostatos įtvirtintos ir Lietuvos Respublikos Prezidento bei Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose.

Viešumas rengiant ir vykdant rinkimus – vienas iš rinkimų teisės principų.

Demokratinė rinkimų principams įgyvendinti ypač svarbūs yra viešumo ir kontrolės mechanizmai. Viešumas užtikrina galimybę kontroliuoti rinkimų procesą, daryti jį skaidrų. Viešumo principo įgyvendinimas užtikrina, kad piliečių valia rinkimų metu būtų teisingai išreikšta ir adekvačiai įforminta.

Realizuojant viešumo principą, Lietuvos Respublikos rinkimų įstatymuose nustatyta, kad apie rinkimų komisijos posėdį visuomenei paskelbiama pastate, kuriame yra rinkimų komisijos būstinė, įrengtoje skelbimų lentoje; šios rinkimų komisijos nariams pranešama asmeniškai ne vėliau kaip likus 24 valandoms iki posėdžio pradžios. Vyriausioji rinkimų komisija apie savo posėdžius, kuriuose sprendžiama dėl: naujų ir pakartotinių rinkimų datų; rinkimų apygardų ribų nustatymo; rinkimų apygardų komisijų sudarymo ir sudėties keitimo; kandidatų registravimo; burtais sprendžiamų klausimų; rinkimų rezultatų, galutinių rinkimų rezultatų nustatymo; Seimo nario įgaliojimų priešlaikinio nutraukimo; naujo Seimo nario įgaliojimų pripažinimo, taip pat nagrinėjami ginčai dėl rinkimų agitacijos bei Seimo rinkimų įstatymo pažeidimų, – papildomai praneša visuomenės informavimo priemonėmis internetu.

Rinkimų komisijų posėdžiai ir balsavimai yra vieši, juos gali stebėti: politinių partijų, politinių organizacijų (toliau – partijų), kandidatų į Seimo narius atstovai ir stebėtojai, pateikę nustatytos formos pažymėjimą.

mus arba juos įgaliojusių organizacijų antspaudu patvirtintas pažymas; visuomenės informavimo priemonių atstovai, pateikę tarnybinius ar darbo pažymėjimus. Kandidatas į Seimo narius rinkimų komisijos posėdyje gali dalyvauti, jeigu priimamas sprendimas dėl jo asmeninės veiklos ar dėl tiesiogiai su jo asmeniu susijusių aplinkybių arba jei jį dalyvauti posėdyje pakvietė rinkimų komisijos pirmininkas.

Posėdžių salėje esantys asmenys iš savo vietų gali įrašinėti, stenografuoti ar užrašinėti posėdį, fotografuoti ar filmuoti, daryti vaizdo įrašus. Fotografuoti ar filmuoti, daryti vaizdo įrašus, kai dėl to reikia vaikščioti po patalpą ar naudoti specialią apšvietimo techniką, taip pat tiesiogiai transliuoti posėdžius per radiją ar televiziją galima tik leidus rinkimų komisijos pirmininkui.

Rinkimų komisijos negali rengti uždarų posėdžių. Vyriausioji rinkimų komisija gali uždrausti bet kam įeiti į rinkimų komisijas aptarnaujančių darbuotojų darbo, dokumentų saugojimo patalpas, jeigu būtina užtikrinti netrikdomą šių darbuotojų darbą, apsaugoti rinkimų dokumentus.

Analogiškos nuostatos įtvirtintos ir kituose rinkimų įstatymuose.

1.3. Rinkimų sistemos sąvoka ir rūšys. Rinkimų sistemų įvairovė.

Rinkimų sistemos Lietuvos konstitucinėje teisėje

1.3.1. Rinkimų sistemos sąvoka ir rūšys

Rinkimų sistema – tai rinkimų įstatymuose įtvirtintų taisyklių, principų ir kriterijų visuma, kuriais remiantis nustatomi balsavimo rezultatai. Tai paprasčiausias rinkimų sistemos apibrėžimas.

Pažymėtina, kad teisinėje literatūroje „rinkimų sistemos“ sąvoka vartojama plačiaja ir siaurąja prasme. Pirmuoju atveju tai būtų rinkimų teisės objektas – t.y. visuomeniniai santykiai, atsirandantys rinkimais sudarant renkamos viešosios valdžios institucijas. „Rinkimų sistema“ siaurąja prasme – tai rinkimų rezultatų nustatymo būdas⁶. Būtent šis aspektas mus ir domins.

Kiekvienoje valstybėje nustatoma sava rinkiminė sistema, kuri yra pritaikyta prie susiklosčiusios politinės realybės. Apibendrinus visą įvairovę, galima skirti tris pagrindinius rinkiminių sistemų tipus:

- 1) mažoritarinė;
- 2) proporcinė;

⁶ B. Grofmanas ir A. Lijphardas rinkimų sistemą taip pat traktuoja kaip rinkimų rezultatų nustatymo būdą. Apie tai: *Grofman B., Lijphard A. Electoral Laws and Their Political Consequences*. New York, 1986. P. 2.

3) mišrioji.

Pati seniausia yra daugumos atstovavimo arba **mažoritarinė** (pranc. *majoritaire* – dauguma) rinkimų sistema, kuri, kaip jau sako pats pavadinimas, yra pagrįsta daugumos principu. Šiai rinkimų sistemai būdinga tai, kad šalies teritorija suskirstoma į rinkimines apygardas, kuriose rinkėjai tiesiogiai renka vieną atstovą iš kelių kandidatų. Išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris surenka santykinę arba absoliučią balsų daugumą.

Kita sistema, kurią buvo pradėta naudoti daugelyje Europos valstybių antroje XIX a. pusėje – proporcinio atstovavimo sistema. Ji paremta ne daugumos principu, o matematiškai tikslu mandatų paskirstymu tarp politinių partijų, proporcingai gautų balsų skaičiui. Pastaroji sistema turi labai daug galimų variantų, nes proporcijos gali būti skaičiuojamos įvairiai, priklausomai nuo pasirinktos formulės. Šiai rinkimų sistemai būdinga tai, kad šalies rinkėjai apygardoje(ose) balsuoja ne už konkrečius kandidatus, o už politinių partijų ar politinių judėjimų pateiktus kandidatų sąrašus. Asmenys, esantys sąrašuose, išrenkami atstovais proporcingai visam rinkėjų balsų skaičiui, kurį gavo ta politinė partija ar politinis judėjimas (organizacija).

Trečiasis rinkimų sistemos tipas – mišri rinkimų sistema. Šioje sistemoje sujungtos mažoritarinė ir proporcinė rinkimų sistemos. Pastaruoju metu šią sistemą naudoja daugelis pasaulio valstybių.

Be to, reikia pažymėti, kad kai kurie autoriai bando išskirti ir kitokias rinkimų sistemas, orientuotas į mažumos interesus (vieno nepereinamo balso, vieno perduodamo balso ir kt.), tačiau tai greičiau išimtis iš bendros taisyklės.

1.3.2. Mažoritarinė rinkimų sistema

Mažoritarinė rinkimų sistema, kaip minėta, grindžiama daugumos principu. Mažoritarinės rinkimų sistemos principais išrinktu yra laikomas tas kandidatas, kuris gavo balsų daugumą apygardoje. Mažoritarinė sistema paprastai būna:

- 1) absoliučios daugumos;
- 2) santykinės daugumos.

Taip pat pažymėtina, kad kai kuriose šalyse taikoma ir kvalifikuotos daugumos mažoritarinė rinkimų sistema (šiuo atveju išrinktu laikomas kandidatas, gavęs tam tikrą kvalifikuotą balsų daugumą, kuri yra didesnė nei absoliuti balsų dauguma).

Pagal **absoliučios daugumos mažoritarinę sistemą** išrinktu yra laikomas tas kandidatas, kuris gavo absoliučią rinkimų apygardos balsų daugumą (mažiausiai 50,01 proc.) (žr. 1 pvz.).

1 pavyzdys. Rinkimų apygardoje balotiruojami 4 kandidatai. Balsų pasiskirstymas yra išdėstytas lentelėje.

Balsų pasiskirstymas:

Kandidatas	Surinktų balsų skaičius
A	2000
B	6100
C	3000
D	900
Iš viso:	12 000

Šioje rinkimų apygardoje laimėjo kandidatas B.

Teisinėje literatūroje dažnai yra pabrėžiami tokie absoliučios daugumos mažoritarinės rinkimų sistemos trūkumai:

- 1) balsai, kuriuos tam tikroje apygardoje gavo pralaimėję kandidatai, paprasčiausiai pradingsta;
- 2) ši sistema yra naudinga tik stambioms politinėms partijoms;
- 3) sistema nėra rezultatyvi. Jeigu balsai išsiskirsto tarp įvairių kandidatų, nė vienas kandidatas neišrenkamas.

Siekiant išvengti sistemos nerezultatyvumo, gali būti taikomi tam tikri veiksmai: persibalotiravimas, pakartotinis balsavimas, alternatyvus balsavimas.

1. Persibalotiravimas: Iš anksčiau besibalotiravusių kandidatų į naują biuletenį yra įrašomi 2 kandidatai, surinkę daugiausia balsų. Jeigu balsai vėl išsiskirsto, balsavimo rezultatas nustatomas arba burtų keliu, arba išrenkamas vyriausias pagal amžių asmuo.
2. Pravedami (antras, trečias ir t.t.) pakartotiniai balsavimų turai, leidžiama kandidatus blokuoti, kol nebus nustatytas balsavimo rezultatas.
3. Alternatyvus balsavimas. Balsuodamas rinkėjas suskirsto kandidatus pagal savo preferencijas: priešais kandidato, kurį jis nori išrinkti pirmiausia, pavardę rinkėjas rašo „1“, antru – „2“ ir taip toliau. Iš pradžių apskaičiuojamos pirmosios preferencijos. Jeigu vienas iš tokių kandidatų surinko absoliučią balsų daugumą, jis yra laikomas išrinktu.

Dažniausiai, siekiant išvengti minėtų problemų, į antrojo balsavimo rato biuletenį įrašomi tik 2 kandidatai, surinkę daugumą balsų. Antrame pakartotinio balsavimo ture taikoma mažoritarinė santykinės daugumos sistema.

Taikant mažoritarinę santykinės daugumos sistemą, išrinktu yra laikomas tas kandidatas, kuris surinko balsų daugiau negu kiekvienas jo

varžovas atskirai, net jeigu ši dauguma ir buvo mažesnė nei pusė visų balsų. Pasak Giovanni Sartori, „paprastos daugumos laimėtojas yra tiesiog „pirmasis, pasiekęs finišą“, todėl jis dažnai atspindi didžiausią daugumą”⁷ Anglijoje ir kitose anglosaksų šalyse ši sistema vadinama „*the first past – the post*“, tai yra „pirmas, kuris tapo išrinktu“ (žr. 2 pvz.).

2 pavyzdys. Rinkimų apygardoje balotiruojami 6 kandidatai. Balsų pasiskirstymas yra išdėstytas šioje lentelėje.

Balsų pasiskirstymas:

Kandidatas	Surinktų balsų skaičius
A	1500
B	2000
C	1000
D	2500
E	3000
F	2000
Iš viso:	12 000

Šioje rinkimų apygardoje laimėjo kandidatas E, nes jis surinko daugiau balsų nei kiekvienas jo varžovas atskirai.

Šios sistemos trūkumas: taikant šią sistemą, itin neproporcingai atstovaujama rinkėjų valiai.

1.3.3. Proporcinė rinkimų sistema

Nurodyti mažoritarinės rinkimų sistemos trūkumai paskatino daugelį Europos valstybių pakeisti ją proporcinio atstovavimo sistema. Proporcinio atstovavimo rinkimų sistemos idėja labai paprasta: atstovaujama visoms partijoms, tačiau ne vienodai, bet proporcingai per rinkimus gautų balsų skaičiui. Todėl proporcinio atstovavimo sistema daug palankesnė nedidelėms partijoms, už jas balsavusiems rinkėjams. Proporcinio atstovavimo sistema paprastai yra „sąrašų“ sistema. Partijos pateikia kandidatų sąrašą daugiamandatėse apygardose. Balsuotojai renka partijos sąrašą. Vietų kiekvienai partijai skiriama pagal jų surinktus balsus. Kaip minėta, šios rinkimų sistemos vienas iš tikslų yra išlaikyti gyvybingas mažesnes partijas. Valstybėse, kuriose taikoma proporcinio atstovavimo sistema, skirtumas tarp rinkimų rezultatų ir gaunamų vietų yra mažesnis nei taikant mažoritarinę sistemą. Tikslusnis gyventojų valios perdavimas

⁷ Sartori G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija. Struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas. Vilnius, 2001. P. 27.

parlamentiniam atstovavimui pasireiškia tuo, kad rinkėjai, remiantys trečiasias ar net ketvirtąsias partijas, turi motyvų tikėti, kad jų balsas nebus prarastas ir jų valia bus teisingiau atspindėta įstatymų leidžiamosios valdžios institucijoje.

Taikant proporcinio atstovavimo sistemą, valstybės teritorija yra suskirstoma į rinkimų apygardas su maždaug vienodu rinkėjų skaičiumi. Kiekvienoje apygardoje renkamas ne vienas atstovas – pagal balsavimo rezultatus paskirstomi keli ar net keliolika mandatų. Kitaip tariant, proporcinio atstovavimo sistemai įgyvendinti turi būti sudarytos daugiaman-datės apygardos. Išskirtinė proporcinio atstovavimo sistemos savybė – varžosi ne atskiri asmenys, bet politinės partijos. Kiekviena partija sudaro savo kandidatų sąrašą visiems apygardai skirtiems mandatams gauti. Rinkėjai balsuoja ne už asmenį, bet už partijos pateiktą sąrašą. Po rinkimų, suskaičiavus balus už kiekvieną sąrašą, mandatai padalinami proporcingai visoms partijoms.

Didelės apygardos ir proporcinis atstovavimas neretai sudaro galimybes į parlamentą patekti daugeliui mažų partijų atstovų. Siekiant užtikrinti parlamento stabilumą ir sumažinti mažų partijų skaičių, yra nustatomi rinkimų barjerai. Rinkimų barjerai leidžia mandatų dalybose dalyvauti tik toms partijoms, kurios surinko nustatytą minimalų balsų procentą. Skirtingose šalyse šis barjeras svyruoja nuo 1 proc. (Izraelis) iki 10 proc. (Turkija).

Sudėtingiausia problema, su kuria susiduriama taikant proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą, – formulės proporcijoms apskaičiuoti pasirinkimas. Priklausomai nuo pasirinktos formulės, gauti rezultatai gali būti palankesni didesnėms, mažesnėms ar vidutinėms partijoms. Kiekviena valstybė sprendžia šią problemą savaip, todėl kiekvienoje iš jų taikomos vis kitokios formulės proporcijoms skaičiuoti bei įvairios tų pačių formulių modifikacijos. Paprasčiausias proporcijų skaičiavimo būdas – rinkiminės kvotos metodas.

Rinkiminė kvota – tai toks balsų skaičius, kurio užtenka vienam mandatui gauti. Kvota apskaičiuojama pagal 1855 m. anglų advokato Tomo Haero pasiūlytą formulę:

$$Q = x/y,$$

kur Q – kvota,

x – bendras balsų skaičius,

y – mandatų skaičius.

Norint paskirstyti mandatus tarp partijų, reikia partijos surinktų balsų skaičių padalinti iš kvotos, ir partija gaus tiek mandatų, kiek kartų kvota „tilpo“ į gautų balsų skaičių. T. Haero kvotos nustatymo sistemos trūkumai

mas – ji neleidžia, išskyrus labai retus atvejus, paskirstyti visų mandatų. Šiam trūkumui kompensuoti pritaikomas „**didžiausių likučių metodas**“, kurio esmė yra ta, kad likusius mandatus gauna partijos, turinčios didžiausius neišnaudotų balsų likučius, susidariusius po pirmo mandatų paskirstymo (žr. 3 pvz.).

3 pavyzdys. Rinkimų apygardoje 5 partijos varžosi dėl 8 mandatų. Iš viso balsavo 608 150 rinkėjų. $Q = 608\,150/8 = 76\,018$. Pritaikant „didžiausių likučių metodą“, mandatų paskirstymo rezultatas išdėstytas lentelėje.

Balsavimo rezultatų nustatymas panaudojant T. Haero kvotą ir „didžiausių likučių metodą“

Partija	Surinktų balsų skaičius	Pirmas mandatų paskirstymas	Likučiai	Antras mandatų paskirstymas	Rezultatas	Svertai (2)/(6)
1	2	3	4	5	6	7
A	161 500	2	9464	0	2	80 750
B	73 450	0	73 450	1	1	73 450
C	203 200	2	51 164	1	3	67 733
D	120 100	1	44 082	0	1	120 100
E	49 900	0	49 900	1	1	49 900
Iš viso:	608 150	5	228 060	3	8	-

Iš 3 pavyzdžio lentelės ir apskaičiuotų mandatų svertų matyti, kad A, B ir C partijų mandatų svertai yra maždaug vienodi, E partijos mandatas 2,5 karto svaresnis negu D partijos mandatas, taip pat jis svaresnis negu A, B ir C partijų mandatai. Be to, D partijos mandatas yra mažiausiai vertingas. Vadinasi, T. Haero kvota nėra tiksli skaičiuojant atitikimą tarp balsų ir gautų mandatų skaičiaus. Norint išvengti išdėstyto trūkumo, anglų advokatas H. Droopas pasiūlė kitą modelį: prie daliklio pridedama atitinkamai 1, 2, 3 ir t.t., kol negaunama kvota, leidžianti paskirstyti visus mandatus be likučio (žr. 4 pvz.).

4 pavyzdys. Rinkimų apygardoje 5 partijos varžosi dėl 8 mandatų. Iš viso balsavo 608 150 rinkėjų.

$$Q_1 = x/y + 1 = 608\,150/8 + 1 = 67\,572$$

Balsavimo rezultatų nustatymas panaudojant H. Droopo kvotą

Partija	Surinktų balsų skaičius	$Q_1 = 67\,572$			
		pirmas mandatų paskirstymas	likučiai	antras mandatų paskirstymas	svertai
A	161 500	2	26 356	2	80 750
B	73 450	1	5848	1	73 450
C	203 200	3	484	3	67 733

D	120 100	1	52 528	2	60 050
E	49 900	0	49 900	0	-
Iš viso:	608 150	7	-	8	-

Paskirstant mandatus, buvo pritaikytas „didžiausių likučių metodas“. Šiuo atveju mandatai yra paskirstyti proporcingiau negu 3 pavyzdyje. Norint paskirstyti mandatus netaikant „didžiausių likučių metodo“, didinamas daliklis 2 ir 3 vienetais.

$$Q_2 = x/y + 2 = 608\,150/8 + 2 = 60\,815$$

$$Q_3 = x/y + 3 = 608\,150/8 + 3 = 55\,286$$

Balsavimo rezultatų nustatymas panaudojant H. Droopo kvotą, padidinus daliklį

Partija	$Q_2 = 60\,815$			$Q_3 = 55\,286$
	pirmas mandātų paskirstymas	likučiai	antras mandātų paskirstymas	mandātų paskirstymas, kai Q_3
A	2	39 870	2	2
B	1	12 365	1	1
C	3	20 755	3	3
D	1	59 285	2	2
E	0	49 900	0	0
Iš viso:	7	-	8	8

Esant kvotai Q_2 , vienas mandatas lieka nepaskirstytas, ir vėl reikia taikyti „didžiausių likučių metodą“. Ir tik esant kvotai Q_3 , visi 8 mandatai yra paskirstyti iš karto, bet balsų vis dar lieka, vadinasi, tam tikri rinkėjai negavo atstovavimo.

Nustatant kvotą H. Droopo metodu, skaičiavimai atliekami tol, kol pavyksta gauti kvotą, leidžiančią paskirstyti visus mandatus iš karto. Taikomas „didžiausio vidutinio metodas“, kurio autorius yra Gento universiteto profesorius V. D'Hondtas. Pagal šį metodą kvota yra apskaičiuojama taip: balsai, kuriuos gavo kiekvienas sąrašas, dalijami iš natūralių skaičių eilės – 1, 2, 3, 4, 5 ir t.t., ir gauti skaičiai yra suskirstomi mažėjimo tvarka; skaičius, kuris šioje eilėje atitinka šioje apygardoje renkamų asmenų skaičių, ir yra kvota (žr. 5 pvz.).

5 pavyzdys. Rinkimų apygardoje 5 partijos varžosi dėl 8 mandatų. Iš viso balsavo 608 150 rinkėjų. Pagal V. D'Hondto metodą kiekvienos partijos gauti balsai dalijami iš 1, 2, 3. Kvota bus tas dalybos rezultatas, kuris mažėjimo tvarka sudarytoje eilėje bus aštuntas.

Balsavimo rezultatų nustatymas panaudojant V. D'Hondto kvotą

Partija	Surinktų balsų skaičius	Pirma dalyba, (2)/1	Antra dalyba, (2)/2	Trečia dalyba, (2)/3	Mandatų paskirstymas, (2)/Q = 60 050	Likučiai
1	2	3	4	5	6	7
A	161 500	161 500(2)	80 750(5)	53 883	2	41 500
B	73 450	73 450(6)	36 725	24 483	1	13 400
C	203 200	203 200(1)	101 600(4)	67 733(7)	3	23 500
D	120 100	120 100(3)	60 050(8)	40 033(8)	2	0
E	49 900	19 900	24 950	16 633	0	49 900
Iš viso:	608 150	-	-	-	8	128 300

V. D'Hondto kvotos pranašumas yra tas, kad galima paskirstyti visus mandatus išsyk. Bet ir šiuo atveju lieka nepanaudotų balsų. Norint panaudoti visus balsus, reikia juos sudėti visos šalies mastu ir, priklausomai nuo jų kiekio, nustatyti papildomą atstovavimo normą.

Nustatant rinkimų rezultatus, taikomas ir Bazelio profesoriaus E. Hagenbacho-Bischoffo pasiūlytas ir jo vardu pavadintas kvotų skaičiavimo metodas. Šiuo metodu koreguojama natūrali kvota. Koreguojama mažinant natūralią kvotą. Tai leidžia kur kas lengviau paskirstyti balsus tarp partijų. Ši kvota yra naudojama ir Lietuvoje; jos esmė yra mandatų paskirstymas dalinant rinkimuose balsavusių rinkėjų balsų skaičių iš rinkiminei apygardai paskirtų mandatų skaičiaus plius 1. Kaip rodo atlikti tyrimai, nedidelė korekcija, pvz., plius 1, netenka savo efektyvumo, jei padidinamas mandatų skaičius. Jei naudojant šią kvotą, lieka nepanaudotų balsų, taikomas „**didžiausio likučio metodas**”.

Šį metodą geriausiai iliustruoja pavyzdys, kai rinkiminėje apygardoje yra užregistruota 330 000 rinkėjų ir paskirta 10 mandatų, rungtis 5 partijos. Rinkimų kvota 30 000 balsų (330 000 : 11):

Partija	Rinkėjų balsų skaičius	Visos kvotos	Nepaskirstytų balsų likutis	Mandatų skaičius paskirsčius likutį
A	98 000	3	8000	3
B	65 000	2	5000	2
C	90 000	3	0	3
D	50 000	1	20 000	1
E	27 000	0	27 000	1

1.3.4. Mišri rinkimų sistema

Valstybių praktikoje žinoma ir mišri rinkimų sistema. Pirmą kartą ši sistema buvo įvesta po Antrojo pasaulinio karo Vokietijos Federacinėje Respublikoje. Ši sistema dažniausiai yra taikoma renkant valstybių parlamentus ir savivaldos atstovaujamas institucijas.

Pagal mišrią rinkimų sistemą, dalis deputatų yra renkami naudojant vieną iš mažoritarinės rinkimų sistemos variantų; kita dalis renkama taikant proporcinę rinkimų sistemą. Pvz., Vokietijoje pusė Bundestago yra renkama pagal mažoritarinę santykinės daugumos sistemą, o kita pusė – pagal proporcinę rinkimų sistemą. Australijoje Atstovų rūmai yra renkami pagal mažoritarinę absoliučios daugumos sistemą, o Senatas – pagal proporcinę sistemą.

Atskiras proporcinės rinkimų sistemos atvejis yra vieningo balso perdavimo sistema, kurios esmė yra ta, kad kiekvienas rinkėjas arba rinkikas biuletenyje suskirsto kandidatus pagal savo preferencijas, o suskaičiavus balsus, nustatoma kvota. Jeigu kuris nors kandidatas po pirmo balsų apskaičiavimo surinko kvotą, jis yra laikomas išrinktu, o jo likusios pirmos preferencijos yra paskirstomos tarp kitų kandidatų atitinkamai balsų skaičiui, kuriuos jie gavo pagal antras preferencijas. Kandidatas, kuris surinko mažiausiai pirmų preferencijų, laikomas pralaimėjusiu, ir jo balsai taip pat perduodami kitiems kandidatams. Šitos operacijos atliekamos tol, kol paskirstomi visi mandatai.

1.3.5. Rinkimų sistemos Lietuvos konstitucinėje teisėje

Lietuvos Respublikoje taikomos visos 3 rinkimų sistemos. Pagal Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą Seimo nariai renkami pagal mišrią rinkimų sistemą. Į Seimą yra renkama 141 Seimo narys; iš jų 71 renkamas vienmandatėse rinkimų apygardose pagal paprastosios daugumos mažoritarinę rinkimų sistemą, o 70 Seimo narių – daugiamandatės rinkimų apygardos pagal partijų sąrašus proporcinę rinkimų sistemą. Lietuvoje beveik vienodai renkama narių į Seimą ir pagal mažoritarinę, ir pagal proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą. Mūsų šalyje įtvirtintas klasikinis mišrios rinkimų sistemos modelis.

2000 m. liepos mėn. pakeitus Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą, buvo nuspręsta vienmandatėse rinkimų apygardose nerengti antrojo turo, o pirmajame taikyti mažoritarinę santykinės daugumos rinkimų sistemą. Pagrindiniai įstatymo pakeitimo šalininkų argumentai – padidėsiantis rinkėjų aktyvumas, lėšų ir laiko taupymas. Vieno turo sistema veikia ne vienoje šalyje ir dėl šios sistemos taikymo jose didesnių

problemų nekyla. Pataisos priešininkai akcentavo kitą aplinkybę: vieno turo mažoritarine sistema išrinkus atstovus, bus neproporcingai atstovaujama rinkėjų valiai.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo nustatyta mandatų padalijimo tvarka renkant Seimo narius daugiamandatėje rinkimų apygardoje. Kaip ir daugelyje valstybių, Lietuvos įstatymai numato, kad mandatų dalybose dalyvauja partijos ir politinės organizacijos, surinkusios daugiausia balsų ir įveikusios rinkimų barjerą.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme nustatyti rinkimų barjerai: partijos, politinės organizacijos kandidatų sąrašas gali gauti Seimo narių mandatų, jei už jį balsavo ne mažiau kaip 5 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų; jungtinis kandidatų sąrašas dalyvauja skirstant mandatus, jei už jį balsavo ne mažiau kaip 7 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Savivaldybių tarybų rinkimuose rinkimų barjeras yra žemesnis.

Seimo rinkimų įstatymo 89 str. nustatytas mandatų paskirstymas. Mandatai kandidatų sąrašams paskirstomi pagal tai, kiek balsų gavo kiekvienas iš jų taikant kvotų ir liekanų metodą. Pirmiausia apskaičiuojama kvota, parodanti, kiek balsų reikia vienam mandatui gauti. Ji lygi rinkėjų balsų už sąrašus, dalyvavusius skirstant mandatus, sumai, padalytai iš 70. Jei dalijant gaunama liekana, dalmuo padidinamas vienetu.

Už kiekvieną sąrašą atiduotų balsų skaičius dalijamas iš kvotos. Gautas sveikasis dalmuo yra mandatų skaičius, tenkantis kiekvienam sąrašui pagal kvotą, o šio dalijimo liekanos pridedamos prie likusių mandatų paskirstymo pagal liekanas. Dėl to visų sąrašų pavadinimai rašomi iš eilės, kurioje po paskutiniojo toliau eina pirmasis, pagal jiems atitekusias dalijimo liekanas pradedant didžiausiąja. Jei dviejų sąrašų liekanos yra vienodos, pirmiau rašomas tas sąrašas, kuris gavo daugiau rinkėjų balsų; jeigu šie skaičiai vienodi, pirmiau rašomas tas, kuris yra gavęs daugiau mandatų visose vienmandatėse apygardose. Jeigu ir mandatų gauta po lygiai, pirmiau rašomas sąrašas su mažesniu rinkimų numeriu. Nepadalyti kvotų metodu mandatai po vieną padalijami sąrašams pagal eilę, pradedant tuo sąrašu, kuris buvo įrašytas pirmasis.

Tuo atveju, jei kuriam nors sąrašui tektų daugiau mandatų nei sąrašė yra kandidatų, tai šie mandatai padalijami kitiems sąrašams, tęsiant jų dalijimą liekanų metodu.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų metu pagal proporcinę rinkimų sistemą taikomi ir balsavimo pagal preferencijas elementai (reitingavimas). Balsavimo pagal preferencijas sistema yra ta, kai balsuodamas rinkėjas prie partijos sąrašo pažymi ir tuos konkrečius partijos kandidatus, kuriems jis norėtų atiduoti savo preferencijas. Kitaip tariant, jis skaitmenimis (1, 2, 3, 4 ir t.t.) pažymi kandidatus, kuriuos norėtų matyti renkamoje valdžios institucijoje. Vadinasi, jeigu kandidatui atiduoda pirmeny-

bę daug rinkėjų, jis gali pakilti per kelias ar keliolika partijos sąrašo vietų. Jeigu partija gauna mažiau mandatų negu jos sąrašė buvo kandidatų, tai kuo aukštesnė kandidato vieta partijos sąrašė, tuo didesnė tikimybė būti išrinktam.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 90 str. yra nurodyta kandidatų į Seimo narius reitingo skaičiavimo ir sąrašų galutinės vietos nustatymo tvarka. Kandidatų į Seimo narius reitingą skaičiuoja ir šių kandidatų galutinę vietą pagal rinkėjų pareikštą nuomonę ir paduotus pirmumo balsus nustato Vyriausioji rinkimų komisija.

Pirmiausia sudedami už kiekvieną kandidatą paduoti pirmumo balsai vienmandatėse rinkimų apygardose ir suskaičiuojama, kiek kiekvienas kandidatas gavo balsų iš viso. Tuo atveju, kai kandidato pirmumo balsų suma yra didesnė už daugiamandatėje rinkimų apygardoje renkamų Seimo narių skaičių ar yra jam lygi, kandidato rinkimų reitingas lygus šiai sumai, jeigu mažesnė, – kandidato rinkimų reitingas laikomas lygus nuliui.

Po to suskaičiuojami kiekvieno kandidato į Seimo narius surinkti reitingo balai. Jie yra lygūs dviejų skaičių – rinkimų reitingo (pirmojo daugiklio) ir partijos reitingo (antrojo daugiklio) sandaugai. Partijos reitingas yra sveikasis skaičius, kurį nustato Vyriausioji rinkimų komisija kiekvienam kandidatui pagal kandidatų rinkimų numerius taip, kad partijos reitingas kandidato, turinčio pirmąjį rinkimų numerį, būtų 20 kartų didesnis už partijos reitingą kandidato, turinčio paskutinįjį šiame sąrašė rinkimų numerį, ir sąrašo kandidatų, kurių rinkimų numeris skiriasi vienetu, partijos reitingų skirtumas bus 19. Tuo būdu nustatytas kandidato, įrašyto paskutiniuoju sąrašė, partijos reitingas yra vienetu mažesnis už kandidatų skaičių šiame sąrašė, o įrašyto pirmuoju sąrašė yra 20 kartų didesnis už kandidato, įrašyto sąrašė paskutiniuoju.

Galutinė kandidatų į Seimo narius eilė sąrašuose nustatoma pagal kiekvieno kandidato gautus reitingo balus. Pirmesniuuoju eilėje įrašomas kandidatas, surinkęs daugiau reitingo balų. Jeigu keli kandidatai surenka po vienodai reitingo balų, pirmiausia įrašomas tas kandidatas, kurio didesnis rinkimų reitingas. Jeigu kandidatų ir rinkimų reitingai vienodi, tai pirmesnis įrašomas tas, kurio didesnis partijos reitingas.

Galutinę kandidatų į Seimo narius sąrašų eilę skelbia Vyriausioji rinkimų komisija tą pačią dieną, kaip ir balsavimo rezultatus vienmandatėse rinkimų apygardose.

Taigi kandidatas, surinkęs pakankamai pirmumo balsų arba, kitaip tariant, turintis didesnę populiarumą visuomenėje, gali pakilti partijos sąrašė ir užimti geresnę poziciją. Pirmaisiais numeriais partijų sąrašė įrašyti asmenys, jeigu tik partija įveikia nustatytą rinkimų barjerą, realiai visada gauna mandatus. Reitingų kova vyksta tarp paskutiniųjų sąrašė

kandidatų, kurie pagal pirminius sąrašus, partijai surinkus reikiamą balsų skaičių, gauna mandatus, ir tarp kandidatų, sąrašė esančių po jų. Tarkim, partija pagal sąrašus laimi 14 mandatų, nors sąrašė yra 25 jos nariai. Kaip rodo praktika, pagal gautus reitingo balus kandidatai pakyla per 2–5 pozicijas sąrašė. Taigi kovoti dėl mandatų partijos viduje galės tik 15–19 vietos užėmę kandidatai. Kartais būna išimčių. Reitingų skaičiavimas tiksliau atspindi rinkėjo valią, tačiau Lietuvos rinkimų įstatymuose yra numatyta, kad partija arba koalicija gali atsisakyti kandidatų reitingo nustatymo pagal Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 89 str. 8 d. Tokiu atveju partijos įregistruotų kandidatų eilė sąrašė laikoma galutine.

Renkant Lietuvos Respublikos Prezidentą, yra taikoma mažoritarinė rinkimų sistema. Konstitucijoje numatytais atvejais yra taikoma absoliučios ar santykinės daugumos sistema. Tokią balsavimo rezultatų nustatymo tvarką numato Lietuvos Respublikos Konstitucijos 81 str.: jeigu pirmajame balsavimo rate dalyvauja ne mažiau kaip pusė visų rinkėjų, yra taikoma mažoritarinė absoliučios daugumos rinkimų sistema, t.y. išrinktu yra laikomas tas kandidatas, kuris surinko daugiau nei pusę visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų.

Jeigu rinkimuose dalyvavo mažiau nei pusė visų balsavimo teisę turinčių piliečių, yra taikoma mažoritarinė santykinės daugumos sistema, bet su tam tikra sąlyga. Šiuo atveju išrinktu laikomas kandidatas, surinkęs daugiausia, bet ne mažiau kaip 1/3 visų rinkėjų balsų.

Jeigu nė vienas kandidatas pirmajame rate nesurinko reikiamo balsų skaičiaus, rengiamas antras balsavimo ratas.

Antrajame balsavimo rate išrinktu yra laikomas kandidatas, surinkęs daugiausia balsų, t.y. taikoma mažoritarinė santykinės daugumos sistema.

Savivaldybių tarybų nariai yra renkami trejiems metams daugiamandatėse rinkimų apygardose. Šiuo atveju taikoma proporcinė rinkimų sistema.

Renkant Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybas, mandatai paskirstomi taikant kvotų ir liekanų metodą. Lyginant su Seimo rinkimais skirtumas tik tas, kad savivaldybių tarybų narių rinkimuose kvota lygi rinkėjų balsų, kuriuos gavo sąrašai, dalyvaujantys skirstant mandatus, sumai, padalytai iš mandatų skaičiaus (Seimo rinkimų įstatyme nurodytas konkretus skaičius 70, iš kurio reikia dalyti balsų skaičių). Analogiškai, kaip ir skaičiuojant balsus rinkimuose į Seimą, jei dalijant gaunama liekana, dalmuo padidinamas vienetu. Rinkimus į Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybas reglamentuojančiame įstatyme numatytas ir žemesnis rinkimų barjeras: atitinkamai 4 proc. partijoms ir 6 proc. koalicijoms.

1.4. Rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarka pagal Lietuvos Respublikos įstatymus

Rinkimų organizavimas tai tam tikras procesas, susidedantis iš nuosekliai vienas po kito sekančių etapų. Paprastai valstybių praktikoje skiriami keli etapai (stadijos): 1) paruošiamasis rinkimų etapas; 2) balsavimo etapas; 3) balsų skaičiavimo ir rinkimų rezultatų paskelbimas. Lietuvoje vykstančių rinkimų procesą, kaip minėta, reglamentuoja Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymai.

Pasiruošimas rinkimams. Paruošiamojo rinkimų etapo metu sprendžiami organizaciniai klausimai: formuojamos rinkimų komisijos, nustatomos rinkiminių apygardų teritorijos, sudaromi rinkėjų sąrašai, keliami ir registruojami kandidatai, vyksta agitacinė kampanija.

Paruošiamoji rinkimų stadija prasideda nuo rinkimų paskelbimo. Jo paskirtis – balsavimo datos nustatymas. Valstybių praktikoje taikomi keli rinkimų datos nustatymo būdai.

Pirmajam būdinga tai, kad tiksli balsavimo data įtvirtinama įstatymu. Pvz., Estijoje eiliniai rinkimai į Valstybinį susirinkimą rengiami vieną kartą per ketverius metus, pirmą kovo sekmadienį; Kosta Rikoje rinkimai vyksta kas ketveri metai, pirmą vasario sekmadienį; JAV visuotiniai rinkimai ir rinkimai valstijose į valstybines ir vietos savivaldos institucijas vyksta lyginių metų pirmą antradienį po pirmo lapkričio pirmadienio (Prezidento rinkimai – keliamųjų metų pirmą antradienį po pirmo lapkričio pirmadienio).

Kito būdo esmę sudaro tai, kad įstatymų leidėjas nenurodo konkrečios rinkimų datos, o tik nustato laikotarpį, kada jie turi būti surengti. Rinkimų vykdymo terminai gali būti susiję su renkamo organo įgaliojimų pasibaigimu (Lenkijoje, Bulgarijoje), Čekijoje abiejų parlamento rūmų rinkimai vyksta per 30 dienų likus iki parlamento narių įgaliojimų pasibaigimo.

Trečiajam būdinga tai, kad įstatymuose nėra specialių nuostatų apie rinkimų terminus, o nurodomas tik laikotarpis tarp seno parlamento paleidimo ir naujo sušaukimo, pvz., Didžiojoje Britanijoje – 20 dienų; Parlamento paleidimo datą nustato Ministras pirmininkas, o Karalienė išleidžia aktą, kuriame numatoma nauja rinkimų data.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatyta, kad rinkimų skyrimas yra Lietuvos Respublikos Seimo ir Respublikos Prezidento prerogatyva. Pagal Konstitucijos 67 str. 4 ir 12 d. Seimas skiria Lietuvos Respublikos Prezidento ir savivaldybių tarybų rinkimus, o pagal 58 str. 1 d. – ir Seimo pirmalaikius rinkimus. Konstitucijos 84 str. 20 d. įtvirtinta Respublikos

Prezidento diskrecija skelbti eilinius Seimo rinkimus, o Konstitucijos 58 str. 2 d. numatytais atvejais – pirmalaikius Seimo rinkimus. Konstitucijos 89 str. 1 d. numatytais atvejais Respublikos Prezidento rinkimus gali skelbti ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Minėtos Konstitucijos nuostatos konkretizuojamos rinkimų įstatymuose.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 6 str. nustatyta, kad eilinius Seimo rinkimus skelbia Respublikos Prezidentas ne vėliau kaip likus šešiams mėnesiams iki Seimo narių įgaliojimų pabaigos. Eiliniai Seimo rinkimai rengiami ne anksčiau kaip prieš du mėnesius ir ne vėliau kaip prieš mėnesį iki Seimo narių įgaliojimų pabaigos. Jeigu likus keturiems mėnesiams iki Seimo narių įgaliojimų pabaigos, Respublikos Prezidentas nėra paskelbęs eilinių Seimo rinkimų datos, Vyriausioji rinkimų komisija eilinius Seimo rinkimus rengia paskutinį sekmadienį, nuo kurio iki Seimo narių įgaliojimų pabaigos lieka ne mažiau kaip mėnuo.

Pagal Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų įstatymo 6 str. tarybų rinkimus skelbia Lietuvos Respublikos Seimas ne vėliau kaip likus 5 mėnesiams iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos. Jeigu likus 4 mėnesiams iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos Lietuvos Respublikos Seimas nepaskelbia tarybų rinkimų datos, tarybų rinkimai rengiami paskutinį sekmadienį, nuo kurio iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos lieka ne mažiau kaip mėnuo. Tarybų rinkimai rengiami ne anksčiau kaip prieš du mėnesius ir ne vėliau kaip prieš mėnesį iki tarybų narių įgaliojimų pabaigos.

Respublikos Prezidento eiliniai rinkimai vykdomi paskutinį sekmadienį likus 2 mėnesiams iki Respublikos Prezidento kadencijos pabaigos (Konstitucijos 80 str.).

Taigi Lietuvoje įstatymai nenumato konkrečios rinkimų datos, tačiau nustato tam tikrą laikotarpį, kada jie turi įvykti.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 58 str. 3 d. nustatyta, kad Respublikos Prezidentas negali skelbti pirmalaikių Seimo rinkimų, jeigu iki Respublikos Prezidento kadencijos pabaigos liko mažiau kaip 6 mėnesiai, taip pat ir jeigu po pirmalaikių Seimo rinkimų nepraėjo 6 mėnesiai.

Rinkimams organizuoti sudaromos **rinkimų komisijos**.

Įvairiose šalyse egzistuoja keli rinkimų organizavimo įstaigų sudarymo būdai. Pirmas būdas, kai šios institucijos sudaromos prieš kiekvienus naujus rinkimus (pvz., Austrijoje, Italijoje). Šis būdas, anot kai kurių jo šalininkų, geras tuo, kad leidžia į įstaigos veiklą įtraukti įvairius gyventojų sluoksnius, be to, garantuoja nuolatinį jų sudėties atsinaujinimą, o tai neleidžia šių įstaigų naudoti politiniams tikslams siekti. Antras būdas, kai rinkimų institucija dirba nuolatos. Šio būdo privalumas – įstaigos narių profesionalumas (pvz., Ispanijoje). Trečias būdas – mišrus. Aukščiausioji rinkimų institucija veikia nuolat, o žemesnioji funkcionuoja tik konkrečios rinkimų kampanijos metu. Antai, Lenkijoje, renkant Seimą,

Nacionalinė rinkimų komisija yra nuolatos veikianti institucija, o apygardų rinkimų komisijos sudaromos likus ne mažiau kaip 52 dienoms iki rinkimų (rajono – ne mažiau kaip 21 diena), t.y. jos veikia laikinai konkrečių rinkimų metu.

Šitokių rinkimų organizavimo būdu vyksta rinkimai ir Lietuvoje: rinkimus vykdo nuolat veikianti Vyriausioji rinkimų komisija, o rinkimų laikotarpiui sudaromos miestų, rajonų, apygardų, apylinkių rinkimų komisijos.

Į rinkimų komisiją gali būti siūlomas Lietuvos Respublikos pilietis, jeigu jis turi teisę būti renkamas Seimo nariu (neatsižvelgiant į kandidatui į Seimo narius nustatytą jauniausią amžių, bet rinkimų dieną ne jaunesnis kaip 18 metų) ir nebuvo per paskutiniuosius trejus Seimo, Respublikos Prezidento, savivaldybių tarybų rinkimus arba referendumą atleistas iš rinkimų arba referendumo komisijos už Seimo, Respublikos Prezidento, savivaldybių tarybų rinkimų arba referendumo įstatymų pažeidimą.

Tuo pačiu metu rinkimų komisijos narys negali būti kandidatu į Seimo narius, rinkimų atstovu ir rinkimų stebėtoju. Jeigu rinkimų komisijos narys pageidauja būti kandidatu į Seimo narius, jis privalo įstatymo nustatyta tvarka atsisakyti rinkimų komisijos nario pareigų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67 str. 13 d. nustatyta, kad Vyriausiąją rinkimų komisiją sudaro ir jos sudėtį keičia Lietuvos Respublikos Seimas.

Vyriausioji rinkimų komisija yra nuolat veikianti aukščiausioji Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento, savivaldybių tarybų rinkimų ir referendumų organizavimo institucija. Ją ketveriems metams sudaro Seimas. Prieš neeilinius Seimo rinkimus Vyriausioji rinkimų komisija naujai nesudaroma, jos įgaliojimai išlieka, iki Vyriausioji rinkimų komisija bus sudaryta prieš eilinius Seimo rinkimus.

Vyriausioji rinkimų komisija garantuoja vienodą rinkimų ir Referendumo įstatymų taikymą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Tuo tikslu ji leidžia šių įstatymų įgyvendinimo instrukcijas. Jas vykdyti privalo visos institucijos ir pareigūnai. Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimus gali pakeisti tik ji pati arba įsigaliojęs teismo sprendimas. Valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, Seimo nariams ir kitiems pareigūnams, partijoms, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms ar piliečiams draudžiama kištis į Vyriausiosios rinkimų komisijos veiklą organizuojant rinkimus ar referendumą.

Vyriausioji rinkimų komisija sudaroma iš:

- komisijos pirmininko;
- trijų aukštąjį teisinį išsilavinimą turinčių asmenų, kurie burtais nustatomi iš teisingumo ministro pasiūlytų šešių kandidatūrų;

- trijų aukštąjį teisinį išsilavinimą turinčių asmenų, kurie burtais nustatomi iš Lietuvos teisininkų draugijos pasiūlytų šešių kandidatūrų;
- partijų, gavusių Seimo narių mandatų daugiamandatėje rinkimų apygardoje, pasiūlytų asmenų.

Visais atvejais asmenys, paskirti į Vyriausiąją rinkimų komisiją iš teisingumo ministro ir Lietuvos teisininkų draugijos kandidatūrų, turi sudaryti daugiau nei pusę komisijos narių.

Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininką skiria Seimas. Pirmininko pavaduotoją ir sekretorių renka pati Vyriausioji rinkimų komisija. Pirmininko pavaduotojas renkamas iš tų narių, kurie partijoms neatstovauja. Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkas, taip pat komisijos nariai, jeigu jie yra partijų nariai, turi sustabdyti savo narystę šiose partijose ir darbo komisijoje laikotarpiu negali dalyvauti partijų ir politinių organizacijų veikloje bei vykdyti jų pavedimų.

Taigi Lietuvoje Vyriausioji rinkimų komisija veikia nuolat ir organizuoja visus Lietuvos Respublikoje vykdomus rinkimus bei referendumus.

Pagal įstatymus Lietuvoje taip pat sudaromos **apygardsų ir apylinkių rinkimų komisijos**. Lietuvos rinkimų įstatymuose numatyta, kad Vyriausioji rinkimų komisija sudaro apygardsų rinkimų komisijas rinkimų laikotarpiui. Šios komisijos prižiūri, kaip jų apygardose vykdomas rinkimų įstatymas, instruktuoja ir moko apylinkių rinkimų komisijas, skirsto joms lėšas ir kontroliuoja jų naudojimą, svarsto skundus dėl apylinkių rinkimų komisijų ir atlieka kitas įstatymo pavestas funkcijas. Po balsavimo apygardsų rinkimų komisijos, remdamosios apylinkių rinkimų komisijų protokolais, surašo apygardsų balsų skaičiavimo protokolus. Apygardsų rinkimų komisijos sudaromos iš teisingumo ministro, Lietuvos teisininkų draugijos, mero, politinių partijų pasiūlytų asmenų.

Apylinkių rinkimų komisijas sudaro apygardsų rinkimų komisijos rinkimų laikotarpiui. Pirmiausia apygardos rinkimų komisija nustato kiekvienos rinkimų apylinkės komisijos narių skaičių. Šis skaičius turi būti kartotinis partijų (jų koalicijų), turinčių teisę siūlyti kandidatūras į rinkimų komisijas, skaičiui. Apylinkių rinkimų komisijos sudaro sąlygas rinkėjams susipažinti su rinkėjų sąrašais, nagrinėja skundus dėl šiuose sąrašuose padarytų klaidų, prižiūri, kaip jos teritorijoje vyksta balsavimas paštu, ir vykdo kitus įstatymo jai pavestus įgaliojimus. Svarbiausias apylinkės rinkimų komisijos uždavinys – organizuoti balsavimą rinkimų apylinkėje, suskaičiuoti balsus ir surašyti balsų skaičiavimo protokolą.

Rinkimams praveisti šalies teritorija suskirstoma į **rinkimų apygardas**. Rinkimų apygarda – teritorinis rinkimų vienetą, kuriame gyvenantys piliečiai renka atstovus į renkamas valstybės ar vietos savivaldos institucijas. Jos skirstomos į vienmandates ir daugiamandates, o pagal teritoriją

– į nacionalines arba teritorines rinkimų apygardas. Vienos ar kitos rūšies rinkimų apygardos naudojimas priklauso nuo rinkimų tipo bei naudojamos rinkimų sistemos specifikos. Taikant proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą, sukuriamos daugiамandatės rinkimų apygardos. Daugiамandatės rinkimų apygardos Lietuvos Respublikoje sudaromos renkant atstovus į Seimą, taip pat per savivaldybių tarybų rinkimus. Taikant mažoritarinę rinkimų sistemą, beveik visada formuojamos vienmandatės rinkimų apygardos. Šiose apygardose vykdomi rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą ir Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai.

Lietuvos Respublikoje rinkimų apygardų ir apylinkių sudarymo tvarka numatyta rinkimų įstatymų. Seimo rinkimų įstatymo 9 str. skelbiama, kad rinkimams organizuoti ir vykdyti Lietuvos Respublikos teritorija dalijama į 71 vienmandatę rinkimų apygardą atsižvelgiant į rinkėjų skaičių rinkimų apygardoje, Lietuvos Respublikos teritorijos suskirstymą į vienmandates rinkimų apygardas per ankstesnius Seimo rinkimus ir administracinį teritorinį padalijimą. Rinkimų apygarda sudaroma iš bendrą ribą turinčių rinkimų apylinkių. Rinkėjų skaičius apygardoje turi būti nuo 0,9 iki 1,1 vidutinio rinkėjų visose vienmandatėse rinkimų apygardose skaičiaus. Vyriausioji rinkimų komisija „Valstybės žiniuose“ skelbia rinkimų apygardas sudarančių rinkimų apylinkių sąrašą, jų balsavimo būstinių adresus ir telefonus, apygardos rinkėjų skaičių, apygardų rinkimų komisijų adresus ir telefonus.

Taip pat sudaroma viena daugiамandatė rinkimų apygarda, kurioje balsuoja visi turintys rinkimų teisę Lietuvos Respublikos piliečiai. Šioje apygardoje pagal proporcinę rinkimų sistemą renkama 70 Seimo narių.

Balsavimui vykdyti ir balsams skaičiuoti yra sudaromos **rinkimų apylinkės**. Jos sudaromos atsižvelgiant į:

- 1) patogumą rinkėjams atvykti į balsavimo patalpas;
- 2) rinkėjų skaičių.

Įstatymuose nustatyta, kad rinkimų apylinkės teritorijoje turi gyventi ne daugiau kaip 5000 rinkėjų. Miesto, rajono teritorijos suskirstymą, kuris yra pastovus organizuojant ir vykdanč įvairius rinkimus ir referendumus, į rinkimų apylinkes mero teikimu tvirtina ir prireikus keičia Vyriausioji rinkimų komisija. Rinkimų apylinkių sąrašą minėta komisija skelbia „Valstybės žiniuose“.

Svarbi rinkimų proceso stadija – **rinkėjų registravimas**, t.y. asmenų įtraukimas į rinkėjų sąrašus. Šio etapo tikslas – užtikrinti galimybę visiems rinkėjams dalyvauti rinkimuose, taip pat užkirsti kelią apgaulėms (t.y., kad rinkimuose nedalyvautų asmenys, neturintys balso teisės, ir kad tas pats asmuo nebalsuotų kelyose apygardose ar apylinkėse). Rinkėjų sąrašų sudarymas garantuoja visuotinę (į rinkėjų sąrašus įtraukiami visi

turintys rinkimų teisę piliečiai) ir lygią (kiekvienas gali būti įtrauktas tik į vieną sąrašą) rinkimų teisę.

Valstybių praktikoje žinomos dvi rinkimų sąrašų sudarymo sistemos – privaloma ir neprivaloma.

Neprivalomo rinkėjų įtraukimo į rinkėjų sąrašus sistemos esmę sudaro tai, kad rinkėjai patys turi pasirinkti įtraukimo į rinkėjų sąrašus. Prancūzijos Respublikos Rinkimų kodekso L. 11 str. nurodyta, kad į rinkėjų sąrašus įtraukiami piliečiai jų prašymu. Tokia sistema nustatyta Meksikoje, Ispanijoje. Šiuo atveju dažnai teisinis elektoratas būna labai nutolęs nuo potencialaus elektorato, t.y. daug asmenų, turinčių aktyviąją rinkimų teisę, neįtraukiami į rinkėjų sąrašus.

Daugelyje Europos valstybių galioja privalomojo rinkėjų įtraukimo į rinkėjų sąrašus sistema. Tokiu būdu rinkėjo pavardė automatiškai įtraukiama į sąrašus, vos tik jis sulaukia reikiamo amžiaus (Rusija, Italija).

Tarpparlamentinės Tarybos 1994 m. kovo 26 d. priuntoje Deklaracijoje „Dėl laisvų ir teisingų rinkimų kriterijų“, kurioje išreiškiama daugelio valstybių pozicija įvairiais rinkimų klausimais, pripažįstama, kad nė vienas, turintis rinkimų teisę, negali būti neįtrauktas į rinkėjų sąrašus ar eliminuotas iš jų, išskyrus objektyvius kriterijus, kurie nurodyti įstatyme. Kiekvienas individas, kuris nebuvo užregistruotas ar buvo išbrauktas iš rinkėjų sąrašo, turi teisę teismine tvarka neatidėliotinai išspręsti ginčą⁸.

Lietuvos Respublikos rinkėjų sąrašų sudarymo tvarką, formą, sudarymo būdą ir jų naudojimo tvarką nustato Vyriausioji rinkimų komisija.

Lietuvoje į rinkimų sąrašą įrašomi visi rinkimų teisę turintys Lietuvos Respublikos piliečiai pagal pilietybę patvirtinančio dokumento (paso) išdavimo duomenis ir Lietuvos Respublikos gyventojų registrą. Pagal Lietuvos Respublikos gyventojų registro duomenis sudaryti sąrašai yra išankstiniai. Sąrašų tikslinimą ir tvarkymą organizuoja Vyriausioji rinkimų komisija, remdamasi valstybės, savivaldybių institucijų ir apygardų rinkimų komisijos teikiama informacija. Iš rinkėjų sąrašo išbraukiama: Lietuvos Respublikos piliečiui mirus, netekus Lietuvos Respublikos pilietybės arba teismo sprendimu pripažinus neveiksnium.

Rinkimų komisijos visiems rinkėjams išduoda pažymėjimus, kurie yra dalyvavimo rinkimuose pagrindas. Rinkėjo pažymėjime nurodoma: rinkėjo vardas ir pavardė, gimimo data, adresas, vienmandatės rinkimų apygardos, kurioje balsuoja rinkėjas, pavadinimas ir numeris; rinkėjo eilės numeris rinkėjų sąrašė; rinkimų data.

Kandidatų kėlimas – tai vienas iš svarbiausių rinkimų kampanijos etapų, nes jo metu nustatomi asmenys, iš kurių bus išrinkti(-as) prezi-

---

⁸ Tarpparlamentinės Sąjungos Tarpparlamentinės Tarybos Deklaracija Dėl laisvų ir teisingų rinkimų. Paryžius, 1994.

dentas, parlamento nariai, vietos savivaldybių tarybos nariai. Rinkimų įstatymai detalai reglamentuoja kandidatų iškelimo į renkamas pareigybės tvarką. Subjektai, turintys tokios iniciatyvos teisę, daugeliu atvejų yra sąlygojami istorinių tradicijų, politinio šalies režimo ypatumų, rinkimų rūšies.

Teisinėje literatūroje skiriami keli kandidatų kėlimo modeliai. Pagal pirmąjį modelį subjektai, galintys kelti kandidatus, yra tik politinės partijos. Tai būdinga parlamento rinkimams (Austrija, Egiptas, Portugalija). Šio modelio (pagal kurį kandidatų kėlimas yra reguliuojamas pačių partijų) šalininkai pabrėžia ypatingą politinių partijų reikšmę rinkimų procese. Antrajam modeliui būdinga formalus partijų išskyrimas iš galinčių iškelti kandidatūras subjektų ir tokios teisės suteikimas tam tikram rinkėjų skaičiui (vienam arba grupei). Ši pozicija grindžiama tuo, kad kandidatas turi atskleisti ne tik savo asmeninį požiūrį, bet ir atstovauti tam tikroms visuomenės nuotaikoms. Šis modelis taikomas ir Lietuvoje per Respublikos Prezidento rinkimus. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 79 str. numatyta, kad „kandidatu į Respublikos Prezidentus įregistruojamas Lietuvos Respublikos pilietis <...>, surinkęs ne mažiau kaip 20 tūkstančių rinkėjų parašų“. Trečiuoju atveju numatoma, kad kandidatą į renkamą pareigybę turi paremti ne paprasti rinkėjai, bet tam tikri pareigūnai.

Parlamento rinkimuose taikoma ir mišri sistema (VFR, Bulgarija). Lietuvoje ši sistema taikoma rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą. Seimo rinkimų įstatymo 37 str. skelbia, kad kandidatus į Seimo narius vienmandatėse ir daugiamandatėse rinkimų apygardose gali kelti politinės partijos. Kandidatu į Seimo narius vienmandatėje rinkimų apygardoje taip pat gali išsikelti kiekvienas Lietuvos Respublikos pilietis, jeigu jo išsikėlimą parašais paremia ne mažiau kaip 1000 tos apygardos rinkėjų.

Daugiamandatėje rinkimų apygardoje partija kandidatus į Seimo narius kelia pateikdama kandidatų sąrašą, sudarytą pagal partijos suvažiavime ar konferencijoje nustatytą eilę. Sąrašo nėra būtina tvirtinti kandidatų partijos suvažiavime ar konferencijoje tik tuo atveju, jeigu partijos įstatuose yra numatyta kitokia tvarka kandidatams kelti. Kandidatų sąrašuose negali būti mažiau kaip 25 ir daugiau kaip 141.

Lietuvoje kandidatus į Seimo narius gali kelti ir politinės partijos, ir Lietuvos Respublikos piliečiai. Tačiau partijos kandidatas turi tam tikrą pranašumą prieš nepriklausomą kandidatą, kadangi jam užtenka vien partijos iškelimo kandidatu, tuo tarpu piliečiui reikia surinkti ne mažiau kaip vieną tūkstantį tos apygardos rinkėjų parašų.

Savivaldybių tarybų rinkimuose teisė iškelti kandidatus į savivaldybių tarybos narius pagal Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 str. priklauso partijai ar politinei organizacijai, įregistruotai pagal Politinių partijų ir

politinių organizacijų įstatymą ne vėliau kaip likus 65 dienoms iki rinkimų. Partija, politinė organizacija kandidatus į tarybos narius kelia pateikdama kandidatų sąrašą, kuriame kandidatai surašyti jos nustatyta eile. Kandidatų sąraše negali būti mažiau kaip 5 ir daugiau kaip toje apygardoje nustatytas mandatų skaičius pridėjus dar 5.

Pažymėtina, kad iškeliant kandidatus reikia laikytis kandidato iškėlimo įforminimo taisyklių. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 38 str., Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 35 str., Prezidento rinkimų įstatymo 34 str. detalčiai apibūdinti Vyriausiajai rinkimų komisijai pateikiami kandidatų iškėlimo pareiškiniai dokumentai: pareiškimas dalyvauti rinkimuose; įsipareigojimas nutraukti darbo ar kitokią veiklą, nesuderinamą su numatytais įstatymais; pajamų bei turto deklaracijos ir kiti įstatymų nustatyti dokumentai.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymų nustatyta, kad kiekvienas kandidatas į Seimo narius turi viešai paskelbti, jeigu jis ne pagal Lietuvos Respublikos užduotis yra sąmoningai bendradarbiavęs su kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis (Seimo rinkimų įstatymo 98 str. 1 d.). Kandidatui pateikus anketoje apie tai informaciją, jo į Seimo narius rinkimų plakate pažymima: „Ne pagal Lietuvos Respublikos užduotis yra sąmoningai bendradarbiavęs su kitos valstybės specialiosiomis tarnybomis”.

Kandidatas į Seimo narius taip pat turi viešai paskelbti, jeigu jis po 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos teismo įsigaliojusių nuosprendžių yra pripažintas kaltu dėl nusikaltimo arba įsigaliojusių teismo nuosprendžių yra pripažintas kaltu padaręs sunkų smurtinį nusikaltimą prieš asmenį (Seimo rinkimų įstatymo 98 str. 3 d.). Kandidatams į Seimo narius nurodžius, kad jie yra teismo pripažinti kaltais, rinkimų plakatuose pažymima: „Teismo nuosprendžiu yra pripažintas kaltu dėl nusikaltimo”.

Analogiški reikalavimai numatyti ir Savivaldybių tarybų įstatymo 88 str.

Lietuvoje, norint kandidatą ar jų sąrašą įregistruoti rinkimams, reikia įnešti rinkimų užstatą. Rinkimų užstatas paplitęs daugelyje šalių. Tai yra tam tikras saugiklis, kad asmenys rinkimų kampanija nesinaudotų tik savireklamos tikslais. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 41 str. skelbiama, kad rinkimų užstatas vienam kandidatui į Seimo narius įregistruoti vienmandatėje rinkimų apygardoje yra vienas vidutinis mėnesinis darbo užmokestis (VMDU). Įregistruojant vieną naują kandidatą vienmandatėje rinkimų apygardoje vietoj kandidato, kurio pareiškiniai dokumentai buvo atšaukti arba jis juos atšaukė pats, užstato dydis – vienas VMDU. Rinkimų užstatas vienam kandidatui į Seimo narius sąrašui įregistruoti daugiamandatėje rinkimų apygardoje yra dvidešimt VMDU.

Pakeičiant vieno kandidato vietą sąrašė, įrašant į sąrašą naują kandidatą, užstato dydis – vienas VMDU; sujungiant kandidatų sąrašus – po 0,3 VMDU už kiekvieną sujungiamą sąrašą.

Įstatyme nustatyta, kad per 40 dienų po galutinių rinkimų rezultatų paskelbimo Vyriausioji rinkimų komisija grąžina rinkimų užstatą jį sumokėjusiai partijai arba asmeniui, kai:

- iškeltas kandidatas į Seimo narius arba asmuo, išsikėlęs kandidatą į Seimo narius, išrinktas Seimo nariu vienmandatėje rinkimų apygardoje;
- iškeltų kandidatų sąrašas (jungtinis sąrašas) įgijo teisę dalyvauti paskirstant mandatus daugiamandatėje rinkimų apygardoje ir spaudoje yra ataskaita, skelbtina pagal šį įstatymą apie lėšų šaltinius ir naudojimą rinkimų agitacijai.

Negrąžintini užstatai pervedami į valstybės biudžetą.

Savivaldybių tarybų rinkimuose taikomi mažesni užstatai – 1 VMDU vienam kandidatų sąrašui (Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 38 str.), o kandidatams į Lietuvos Respublikos Prezidentus – atitinkamai 20 VMDU (vienam kandidatui).

Rinkimų agitacinė kampanija – kitas parengiamojo periodo etapas. Jo metu rinkėjai susipažįsta su kandidatais ir jų priešrinkiminėmis platformomis, o visuomeninės organizacijos ir partijos vykdo priešrinkiminę agitaciją ir propagandą. Taip norima paveikti visuomenės nuomonę ir rinkėjų elgesį konkrečių kandidatų ir politinių partijų naudai. Rinkimų kampanija reikalinga tam, kad rinkėjai nuspręstų, už kurią politinę partiją ar konkretų kandidatą jie balsuos per rinkimus. Daugumos kandidatų į Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybas, Seimą ar kandidatų į Lietuvos Respublikos Prezidentus rinkimų programos, agitacinė veikla, įvaizdžiai yra gana panašūs, bet vieni laimi, o kiti ne. Turėdami daug panašumų, kandidatai susilaukia skirtingo rinkėjų dėmesio. Taigi rinkimų kampanija visada yra veikla, nukreipta rinkėjo dėmesiui, simpatijoms ar pasitikėjimui užkariauti. Tai vienintelis kelias laimėti rinkimus, neskaičiuojant nelegalių ir neteisėtų rinkimų kovos priemonių. Pastaruoju metu vis labiau populiarėja rinkimų kampanijos „profesionalizacijos“ praktika. Pagal Lietuvos rinkimų įstatymus kandidatai turi teisę pasisakyti susirinkimuose, naudotis masinės informacijos priemonėmis, jiems numatyta asmens neliečiamybė ir pan.

Užregistravus kandidatus ir oficialiai paskelbus iškeltus kandidatus ir partijų sąrašus, prasideda rinkimų agitacija. Rinkimų agitaciją reglamentuojančios teisės normos leidžia ją vykdyti įvairiomis formomis ir būdais, išskyrus tuos, kurie pažeidžia Konstituciją ir įstatymus (Seimo rinkimų įstatymo 50 str. 2 d.). Per kiekvienus rinkimus tradicinės rinkimų agitacijos formos (mitingai, susitikimai su rinkėjais ir pan.) pradeda už-

leisti vietą modernioms agitacijos formoms – visuomenės informavimo priemonėms, ypač radijui ir televizijai, o pastaruoju metu ir labai paplitusiam elektroniniam žinių pateikimo būdai interneto tinklu. Svarbi ir periodinėje spaudoje vykstanti rinkimų agitacija.

Rinkimų agitacija draudžiama likus 30 valandų iki rinkimų pradžios ir rinkimų dieną, išskyrus nuolatinę vaizdinę agitaciją tam skirtose vietose, jeigu ji iškabinta likus ne mažiau kaip 48 valandoms iki rinkimų pradžios.

Rinkimų agitacinės kampanijos finansavimą bei jos kontrolę reglamentuoja Politinių kampanijų finansavimo kontrolės įstatymas, priimtas 1997 m. lapkričio 11 d. bei rinkimų įstatymas.

Rinkimų agitacija finansuojama iš partijos ar kandidato į Seimo ar savivaldybių tarybą narius gautų lėšų. Jos kaupiamos specialioje rinkimų sąskaitoje. Specialios sąskaitos maksimalus leistinas dydis pagal Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 52 str. 2 d. yra 100 VMDU kiekvienam kandidatų sąrašui ir 500 VMDU kandidatų sąrašus keliančiai organizacijai. Ši suma pagal Seimo rinkimų įstatymo 55 str. 1 d. yra 50 VMDU kandidatui vienmandatėje rinkimų apygardoje ir 1000 VMDU kandidatų sąrašui daugiamandatėje rinkimų apygardoje.

Kontroliuoti rinkimų agitacijai skirtų lėšų naudojimą įpareigotos mokesčių inspekcijos ir Vyriausioji rinkimų komisija įstatymų numatyta tvarka.

Balsavimas. Daugumai valstybės piliečių dalyvavimas rinkimuose ir balsavimas yra svarbus dalyvavimo politiniame gyvenime būdas.

Lietuvos rinkimų įstatymuose nustatyta, kad balsuoti rinkėjai gali 1) rinkimų apylinkėje, į kurios rinkėjų sąrašus jie yra įrašyti; 2) paštu. Balsuoti paštu galima pašto skyriuose jų darbo dienomis pradedant likus 5 dienoms iki rinkimų (savivaldybių tarybų rinkimuose – 7 dienoms) ir baigiant likus vienai dienai iki rinkimų arba dviem dienoms, priklausomai nuo to, kurios apygardos rinkėjų sąrašė rinkėjas yra įrašytas.

Balsavimas apylinkės rinkimų komisijos nurodytoje patalpoje vyksta rinkimų dieną nuo 7 iki 20 valandos (Seimo rinkimų įstatymo 62 str., Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 59 str.). Renkant Lietuvos Respublikos Prezidentą, įstatymas numato galimybę balsuoti iki 21 valandos (Prezidento rinkimų įstatymo 49 str.). Įstatymuose numatyti reikalavimai, kaip turi būti įrengta balsavimo patalpa, kada atidaroma balsavimo patalpa rinkėjams (susirinkus 3/5 apylinkės komisijos narių). Rinkėjas ateidamas balsuoti privalo turėti asmens dokumentą, nes prieš balsavimą komisijos nariai nustato rinkėjo asmenybę ir patikrina, ar jis yra įtrauktas į tos apylinkės rinkėjų sąrašus. Jeigu rinkėjas neturi asmens dokumento arba neaišku, ar jis įrašytas į rinkėjų sąrašus, įstatyme numatyta galimybė asmeniui balsuoti, kada du į tos apylinkės rinkėjų sąrašą įrašyti Lietuvos Respublikos piliečiai paliudija, jog tai tikrai yra į rinkėjų sąrašą įrašytas

pilietis. Pati balsavimo procedūra yra reglamentuota rinkimų įstatymų. Lietuvoje rinkėjai užpildo rinkimų biuletenius ir įdeda juos į rinkimų urną. Balsuojant pagal mažoritarinę rinkimų sistemą, pakanka pažymėti biuletenyje tą kandidato pavardę, už kurią rinkėjas balsuoja „už“. Sudėtingesnė procedūra laukia balsuojant pagal proporcinio atstovavimo sistemą, kur reikia pažymėti ne tik partijos sąrašą, bet ir pasirinkti iš šio sąrašo kelis kandidatus, kuriems rinkėjas teikia pirmenybę. Paprasčiausia rinkimų procedūra būna renkant Lietuvos Respublikos Prezidentą (mažoritarinė), o grynai proporcinė – renkant Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybas. Tačiau pakankamai sudėtinga yra procedūra balsuojant rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą, kai taikoma mišri rinkimų sistema. Balsavimas tuo pačiu metu vyksta ir vienmandatėse, ir daugiamandatėje rinkimų apygardose.

Įvairiose šalyse kartais taikomi originalūs balsavimo būdai: pvz., balsuojama įmetant biuletenį (arba žetoną) į urną, ant kurios priklijuotas tam tikro kandidato portretas. Kai kuriose šalyse naudojamos balsavimo mašinos (JAV, Olandija, Indija). Balsavimo mašinų privalumas – greitas balsų skaičiavimas. Skaičiuoti balsus balsavimo mašinomis ypač aktualu valstybėms, kur didelis gyventojų skaičius.

Balsų skaičiavimas ir rinkimų rezultatų paskelbimas. Balsų skaičiavimui reglamentuoti Lietuvos rinkimų įstatymuose yra atskiri skirsniai. Juose gana smulkiai aprašoma visa skaičiavimo tvarka (Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 10 skirsnis, Prezidento rinkimų įstatymo 9 skirsnis, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 10 skirsnis). Pirminėje stadijoje balsai skaičiuojami apylinkių rinkimų komisijoje. Komisijos darbą organizuoja ir jam vadovauja apylinkės rinkimų komisijos pirmininkas. Balsai skaičiuojami taip, kad šią procedūrą, rinkėjų žymas rinkimų biuleteniuose galėtų matyti visi balsų skaičiavimo metu dalyvaujantys asmenys ir įsitikintų, jog balsai skaičiuojami sąžiningai ir teisingai.

Per Seimo rinkimus, suskaičiavus balsadėžėje rastus rinkimų biuletenius, pradedama skaičiuoti paštu gautus rinkimų biuletenius. Suskaičiuojami kandidatų pirmumo balsai. Baigus skaičiuoti, kiekvienoje rinkimų apylinkėje surašomi du balsų skaičiavimo protokolai: vienmandatės ir daugiamandatės rinkimų apygardos. Protokolus pasirašo apylinkės rinkimų komisijos pirmininkas ir nariai bei stebėtojai. Jų pastabos pridamos prie protokolo. Po to paketai su visais biuleteniais ir protokolais pristatomi apygardos rinkimų komisijai ne vėliau kaip per 12 valandų nuo balsavimo pabaigos.

Apygardos rinkimų komisija suskaičiuoja apylinkių rinkimų komisijų pateiktus duomenis ir prie jų prideda tuos paštu balsavusių rinkėjų balsus, kurie buvo suskaičiuoti apygardos rinkimų komisijoje. Kiekvienos

apygardos rinkimų komisija surašo apygardos balsų skaičiavimo protokolus.

Apygardų rinkimų komisijos rinkimų dokumentus pristato Vyriausiajai rinkimų komisijai.

Rinkimų rezultatus nustato Vyriausioji rinkimų komisija po to, kai išnagrinėja visus skundus ir nustato visus rinkimų rezultatus visose apygardose, taip pat ir rinkėjų, balsavusių užsienyje ir laivuose, balsus.

Seimo rinkimų įstatyme numatyta, kad vienmandatėje rinkimų apygardoje rinkimai laikomi įvykusiais, jei rinkimuose dalyvavo daugiau kaip 40 proc. rinkėjų, įrašytų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus.

Vienmandatėje apygardoje išrinktu laikomas kandidatas, už kurį balsavo daugiausia rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Jeigu kandidatai gavo vienodai balsų, Seimo nariu tampa vyriausias pagal amžių kandidatas.

Jeigu vienmandatėje rinkimų apygardoje pagal išankstinius rinkimų rezultatus balsų skirtumas tarp pirmąją ir antrąją vietą užėmusių kandidatų yra mažesnis kaip 50, apygardos rinkimų komisija privalo priimti sprendimą perskaičiuoti visų vienmandatės apygardos apylinkių biuletenių, jei iki pasirašant balsų skaičiavimo protokolą to pareikalauja bent vienas komisijos narys, partijos ar kandidato atstovas.

Daugiamandatėje rinkimų apygardoje pagal Seimo rinkimų įstatymą rinkimai laikomi įvykusiais, jeigu juose dalyvavo daugiau kaip 1/4 visų rinkėjų.

Jau buvo minėta, kad partijos kandidatų sąrašas gali gauti Seimo narių mandatų, jei įveikė rinkimų barjerą, t.y. jei už jį balsavo ne mažiau kaip 5 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Jungtinis kandidatų sąrašas gali gauti Seimo narių mandatų, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 7 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų.

Rinkimų įstatymuose nustatyta, kad galutinius rinkimų rezultatus ne vėliau kaip per 7 dienas pasibaigus rinkimams skelbia Vyriausioji rinkimų komisija.

Kad rinkimai, ypač paskutinė jų stadija – balsavimas bei rezultatų paskelbimas, vyktų įstatymų numatyta tvarka, yra vykdoma jų kontrolė.

Lietuvoje žemesniosios rinkimų komisijos gali būti apskundžiamos aukštesniajai rinkimų komisijai (apylinkių komisijos apskundžiamos apygardų komisijoms, o pastarosios – Vyriausiajai rinkimų komisijai), ir tik Vyriausiosios rinkimų komisijos veiksmai gali būti apskūsti Vyriausiajam administraciniam teismui.

Už rinkimų teisės pažeidimus Lietuvos Respublikos įstatymuose numatyta atsakomybė: Administracinės teisės proceso kodekso – ATPK bei Baudžiamojo kodekso – BK normose. Antai ATPK 207¹ str. numatyta atsakomybė už rinkėjų sąrašų, piliečių, turinčių teisę dalyvauti referendume, balsų skaičiavimo protokolų, rinkimų ar referendumo biuletenių

praradimą, 207² str. – už rinkimų ar referendumo agitacijos tvarkos pažeidimą, 207³ str. – už kliudymą rinkimų komisijos ar referendumo komisijos nariams eiti pareigas, 207⁴ str. – už rinkimų ar referendumo stebėtojų teisių pažeidimą, 207⁵ str. – už neteisėtą rinkimų ar referendumo biuletenių išdavimą. BK 4 skirsnyje „Nusikaltimai politinėms ir darbinėms piliečių teisėms“ numatyta baudžiamoji atsakomybė už kliudymą rinkėjui pasinaudoti rinkimų teise (134 str.), už rinkimų dokumentų suklastojimą, balsavimo slaptumo pažeidimą, taip pat už rinkimų suklastotų dokumentų panaudojimą (135 str.), už žinomai melagingą balsų skaičiavimą (135¹ str.), tyčinį poveikį kompiuterinei informacijai ar jos apdorojimui, jeigu tai turėjo poveikį rinkimų rezultatams (135² str.), tyčinį rinkimų dokumentų sugadinimą, sunaikinimą, padegimą, taip pat už šių dokumentų pagrobimą (135³ str.), rinkimų netikrų biuletenių pagaminimą (135⁴ str.).

2 poskyris

REFERENDUMAS – TIESIOGINĖS DEMOKRATIJOS INSTITUTAS

2.1. Referendumo samprata. Referendumų klasifikavimas

2.2. Diskusija dėl referendumų prasmės: argumentai už ir prieš

2.3. Referendumų teisinis reguliavimas Lietuvoje

2.4. Referendumo organizavimo ir vykdymo tvarka

2.5. Referendumų patirtis Lietuvoje

2.1. Referendumo samprata. Referendumų klasifikavimas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 str. 1 d. skelbiama: „Svarbiausi Valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu“. Taip susiduriame su referendumu – konstituciniu tiesioginės demokratijos institutu Lietuvos teisinėje sistemoje.

Referendumas (lotyniškai „tai, kas turi būti pranešta“) – tai svarbiausias tiesioginės demokratijos institutas, pasireiškiantis tiesioginiu rinkėjų balsavimu tam tikru valstybės ar visuomenės gyvenimo klausimu. Referendumo metu piliečių valia yra išreiškiama balsuojant už referendumui pateiktą klausimą. Tuo referendumo procedūra primena rinkimus. Tačiau šių demokratinį institutų tapatinti negalima. Referendumas ir rin-

kimai skiriasi rinkėjų valios išreiškimo objektu. Rinkimų metu piliečiai balsuoja už kandidatus ir tautos atstovus arba ir kitas renkamas valstybės institucijas, o referendumo objektas yra konkretus referendumui teikiamas klausimas. Referendume šiuo klausimu piliečiai pasisako „taip“ arba „ne“. Skiriasi taip pat rinkimų ir referendumo rezultatų nustatymo procedūros ir tvarka. Jei rinkimų rezultatai gali būti nustatomi ir pagal mažoritarinę, ir pagal proporcinę rinkimų sistemą, tai referendumo rezultatai gali būti nustatomi tik remiantis mažoritarizmo principu.

Referendumą tokiu būdu galima apibrėžti kaip teisės normomis reglamentuotą balsavimo procedūrą, kurios metu rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai, vadovaudamiesi savo patyrimu ir vertybinėmis nuostatomis, pareiškia savo valią svarbiausiais tautos bei valstybės gyvenimo klausimais. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas referendumo institutą, yra konstatavęs: „Pagal teisės teoriją ir konstitucines tradicijas referendumas suprantamas kaip piliečių visuotinis balsavimas konstitucijos, įstatymo ar atskirų jo nuostatų priėmimo, vidaus ir užsienio politikos klausimais. Šio demokratijos instituto esmę nusako du pagrindiniai kriterijai: 1) tautos suverenių galių (*suprema potestas*) tiesioginis apibūdinimas ir 2) tiesioginės demokratijos įgyvendinimo procese priimtų aktų teisinė reikšmė“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo“ 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų, kuriomis buvo pakeisti ar papildyti Referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“).

Teisinėje literatūroje šalia referendumo sutinkama ir kita sąvoka – plebiscitas (lot. *plebiscitum* – tautos sprendimas). Vieni autoriai laiko šiuos demokratijos institutus sinonimais, kiti bando skirti pagal tikslus, kurių siekiama balsuojant, bei teisinės pasekmės. Antai Prancūzijoje plebiscitu laikoma balsavimas, kurio metu piliečiai pritaria ar nepritaria valstybės vadovo vykdomai politikai; Vokietijoje šiuo terminu vadinami visų rūšių balsavimai, taip pat ir rinkimų metu.

Kartais teigiama, kad plebiscitas – tai balsavimas ypač svarbiais, lemtingais valstybei klausimais. Tai gyventojų apklausa siekiant išspręsti konkrečios valstybės teritorijos likimą, tai teritorinių ginčų sprendimo būdas tarptautinėje praktikoje. Galima teigti, kad ir referendumas, ir plebiscitas įvardija tą patį konstitucinį teisinį reiškinį – tautos balsavimą svarbiausiais šalies gyvenimo klausimais.

Referendumas kaip tiesioginės demokratijos institutas turi seną ir turtingą istoriją. Literatūroje nurodoma, kad pirmas referendumas įvyko 1439 m. Šveicarijoje, Berno kantone. Demokratinių J. J. Rousseau idėjų apie tiesioginį tautos valdymą įtakoje, XVIII a. prasidėjo šiuolaikinių

referendumų istorija. 1778 m. keletas Amerikos valstijų referendumu patvirtino savo konstitucijas. Referendumai vyko Prancūzijoje, Italijoje, Danijoje, Norvegijoje ir daugelyje kitų pasaulio valstybių. XIX a. pabaigoje buvo toliau tobulinamos referendumo organizavimo procedūros, įteisintas slapto balsavimo principas. Susiklosčiusios praktikos išdavoje XIX a. pabaigoje, XX a. pradžioje daugelio valstybių konstitucijose buvo įtvirtinta galimybė referendumu būdu spręsti šalies vidaus ir kai kuriuos tarptautinius klausimus. Antai Šveicarijos Konstitucijoje dar 1912 m. buvo įtvirtinta nuostata, pagal kurią referendumu turėjo būti tvirtinamos tarptautinės sutartys, sudaromos ilgesniam nei 15 metų arba neterminuotam laikotarpiui. Po Pirmojo pasaulinio karo referendumo institutas buvo įvestas daugelio Europos valstybių konstitucijose. Be tradicinių klausimų, susijusių su įstatymų nuostatų patvirtinimu, referendumu būdu buvo numatyta spręsti ir iškilusių konfliktus tarp valstybės konstitucinių institucijų.

Po Antrojo pasaulinio karo referendumų taikymo praktika dar labiau paplito. Referendumai tapo labai populiari piliečių valios reiškimo forma. Vien Europoje šiuo laikotarpiu surengta gerokai per 100 referendumų.

Kiekvienoje valstybėje referendumas yra unikalus reiškinys, atspindintis konkrečios visuomenės ir valstybės ypatumus, jos aktualijas. Šiuo aspektu referendumą galima laikyti tam tikru visuomeninių vertybių nustatymo būdu⁹.

Antai Prancūzijoje po Antrojo pasaulinio karo daug dėmesio ir politinio rezonanso sulaukė referendumai dėl 1958 m. Konstitucijos priėmimo, Konstitucijos keitimas dėl prezidento rinkimų tvarkos 1962 m., karo Alžyre nutraukimo ir pan.

Anglijoje pasaulio visuomenės dėmesį pritraukė 1975 m. referendumas dėl šios šalies įstojimo į Europos Ekonominę bendriją ir narystės joje. Ispanijoje 1986 m. vyko reikšmingas nacionalinis referendumas dėl šalies dalyvavimo NATO struktūrose. Plačiai komentuojamas ir 1994 m. surengtas referendumas Norvegijoje dėl šios valstybės stojimo į Europos Sąjungą.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad referendumu XX a. pabaigoje įvairiose Europos šalyse sprendžiami ne tik svarbūs valstybės vidaus, bet ir tarptautinės politikos klausimai. Referendumų metu pareikšta piliečių valia turėjo lemiamos įtakos Europos integracijos procesams.

Referendumo sąvoka gali būti suprantama dviem prasmėmis:

---

⁹ Žr.: *Butler D., Ranney A. Referendums A Comparative Study of Practice and Theory.* Washington, 1978. P. 19–25.

- 1) tai konstitucinės teisės institutas (turi visus institutui būdingus bruožus – teisės normos, reguliuojančios vienaarūšius visuomeninius santykius, normų realizavimo tvarka, atsakomybė už jų pažeidimą, teisinių principų įtvirtinimas);
- 2) tai reglamentuota įstatymu balsavimo procedūra, kurios metu rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai pareiškia savo valią.

Teisinėje literatūroje pateikiama įvairių referendumų klasifikacijų. Šis referendumų klasifikavimas priklauso nuo kriterijų, pagal kuriuos išskiriamos tam tikros referendumų rūšys.

Štai Davidas Butleris siūlė referendumus klasifikuoti pagal referendumo iniciatorius ir referendumu sprendžiamus uždavinius:

1. Valdžios rengiami referendumai. Valstybės valdžia daugiausia įstatymų leidžia sutinkamai su valdančiosios partijos ar partijų koalicijos siekimais. Todėl ji turi didžiausią galią nuspręsti, ar referendumas bus surengtas. Taip pat ji įvardija ir jo dalyką, už kurį bus pasisakoma, bei reikalingą surinkti „už“ balsų skaičių pasiūlymui laimėti; nuo valdžios priklausys, ar gautas rezultatas bus įpareigojamas valdžios atžvilgiu, ar tikrai patariamasis. Savo esme tokie referendumai yra fakultatyviniai. Klausimai, pateikiami šios rūšies referendume, gali būti patys įvairiausi – ekonominiai, kultūriniai ir panašiai. Iniciatyvos teisė skelbti referendumą priklauso valstybės valdžiai.

2. Konstituciškai būtini referendumai. Konstitucijose numatyta, kad tam tikra rūšis priemonių, adaptuotų valdžios (dažniausiai, bet ne visada tai būna) būtų patvirtintos piliečių referendumu prieš joms įsigalint. Valdžia turi išimtinę teisę nuspręsti, ar siūlyti kiekvieną pataisą, kaip ją įvardyti, tačiau privalomas referendumas nulems, ar ji taps konstitucijos dalimi, ar ne.

3. Referendumai pagal piliečių peticijas arba reikalavimus. Eilinis rinkėjas yra įgaliotas paduoti peticiją, reikalaujančią, kad tam tikras valdžios teisės aktas būtų pateiktas referendumui. Jeigu už jų peticiją surinktas reikiamas skaičius parašų, tai referendumas dėl tokio teisės akto turi būti surengtas. Jeigu balsuotojų dauguma pasisakys prieš, tai įstatymas neįsigalioja, nepaisant valdžios institucijos noro. Tokiu referendumu yra ribojama atstovaujamoji valdžia.

4. Referendumai piliečių iniciatyva. Eilinis balsuotojas yra įgaliotas paduoti peticiją, reikalaujančią, kad tam tikra valdžios neišspręsta problema būtų pateikta svarstyti rinkėjams. Jeigu už jų peticiją surinktas reikiamas skaičius parašų, tai referendumas turi būti surengtas; ir jeigu įstatymo nustatyta rinkėjų dauguma balsuoja už, tai piliečių pasiūlymas tampa įstatymu, nepaisant to, ar valdžiai tai patinka, ar ne.

Daugumoje šalių vyksta tik pirmo tipo referendumai. Tų šalių institucijos pasirenka pravesti referendumus tais klausimais, kurie naudingi

politikams, ir organizuoja juos tada, kai tam būna palanki politinė situacija. Trečio ir ketvirto tipo referendumai plačiai organizuojami tik Šveicarijoje (ir kantono, ir konfederacijos lygiu) bei kai kuriose Amerikos valstijose.

Anot V. Čirkino¹⁰, galima referendumus skirti:

1. Pagal tai, kokioje teritorijos dalyje referendumas vykdomas:
  - a) nacionalinis (visos valstybės mastu) referendumas. Tai referendumas, kuris vykdomas valstybės mastu, visoje valstybės teritorijoje;
  - b) vietos referendumas – tai referendumas, kuris vykdomas federacijos subjekto, autonominio darinio, vieno ar kelių administracinių–teritorinių vienetų teritorijoje.
2. Pagal būtinumą vykdyti referendumą, norint priimti tam tikrą sprendimą:
  - a) privalomas referendumas (imperatyvinis) – kai Konstitucijoje numatyta, jog sprendimas tam tikru klausimu gali būti priimamas tik referendumu. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 148 str. įtvirtinta, kad Konstitucijos 1 str. nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę. Tik referendumu gali būti keičiamos pirmo skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei keturiolikto skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos;
  - b) fakultatyvinis referendumas, organizuojamas Konstitucijoje ar įstatyme numatytų subjektų, turinčių referendumo iniciatyvos teisę, nuožiūra.
3. Pagal referendume keliamų klausimų pobūdį:
  - a) konstitucinis referendumas – referendume balsuojama už naujos Konstitucijos projektą (1992 m. spalio 25 d. referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo) arba galiojančios Konstitucijos pataisą;
  - b) paprastas referendumas – referendumas kitais, nekonstitucinio pobūdžio klausimais (pvz., referendumas Lietuvoje dėl Prezidento instituto);
4. Pagal parlamento dalyvavimą:
  - a) ikiparlamentinis referendumas – tai referendumas, vykdomas prieš priimant įstatymą parlamente; siekiant išsiaiškinti piliečių nuomonę šiuo klausimu;

¹⁰ Čиркин В. Е. Конституционно-правое зарубежье стран. Москва, 1997. С. 231.

- b) poparlamentinis referendumas – tai referendumas, vykdomas po įstatymo priėmimo parlamente, siekiant tokiu būdu jį patvirtinti;
  - c) neparlamentinis referendumas – toks referendumas, kada įstatymas priimamas parlamentui nedalyvaujant arba jį apeinant (taip ne kartą buvo daroma Prancūzijoje Charles de Gaule laikais).
5. Pagal sprendimo pobūdį:
- a) patvirtinantis referendumas – toks referendumas, kuriame rinkėjai patvirtina parlamento sprendimą;
  - b) atšaukiantis referendumas – referendumas, kurio sprendimu atšaukiamas anksčiau parlamento priimtas įstatymas.
6. Pagal juridinę galią:
- a) sprendžiamasis referendumas – tokio referendumo priimti sprendimai nereikalauja papildomo patvirtinimo, įsigalioja šalies teritorijoje ir paprastai gali būti pakeisti tik referendumu (pvz., Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 34 str. nustatyta, kad: „referendumu priimto Lietuvos Respublikos įstatymo nuostatos ar kitas sprendimas gali būti pakeistas arba panaikintas referendumu”);
  - b) konsultacinis referendumas – balsavimu išreiškiama rinkėjų nuomonė, į kurią parlamentas gali atsižvelgti arba neatsižvelgti. Tokio referendumo rezultatai nėra privalomi valstybės institucijoms, nors paprastai į tokiu būdu išreikštą rinkėjų nuomonę jis linkęs atsižvelgti.

Galimos ir kitokios referendumų klasifikacijos. Teisinėje literatūroje dar išskiriami ratifikaciniai, tarptautiniai–teisiniai, administraciniai referendumai. Šios klasifikacijos neretai susipina, todėl tas pats referendumas, pvz., gali būti ir nacionalinis, ir fakultatyvinis, ir paprastas, ir sprendžiamasis referendumas.

Lietuvos teisės sistemoje įtvirtinto referendumo institutui yra svarbu Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimu pasiūlytas referendumų klasifikavimas. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime pažymėta, kad referendumai skirstomi į sprendžiamuosius, patariamuosius ir ratifikacinius.

Sprendžiamieji referendumai, per kuriuos tauta visuotiniu balsavimu priima įstatymus, demokratinių tradicijų šalyse kaip politinis teisinis institutas sutinkami retai. Labiau paplitę patariamieji referendumai, kuriems teikiami svarstyti svarbiausi šalies gyvenimo klausimai, ir ratifikaciniai, kurių metu tauta išreiškia pritarimą ar nepritarimą parlamento priimtam įstatymui.

2.2. Diskusija dėl referendumų prasmės: argumentai už ir prieš

Nagrinėdami referendumą kaip tiesioginės demokratijos institutą, turime aptarti ir pagrindinius argumentus, kuriuos pateikia referendumų šalininkai bei priešininkai.

Referendumų šalininkų teigimu, sprendimai, priimti referendumu, yra patys teisėčiausi ir tiksliausiai išreiškia Tautos valią. Argumentuojama tuo, kad žmogus gali arba pasitikėti, arba nepasitikėti įstatymų leidėjais, vyriausybėmis ir ministrais pirmininkais, tačiau jie neabejotinai labiausiai pasitiki savimi. Be to, sprendimai, kuriuos piliečiai priima tiesiogiai referendumu be tarpininkų, tiksliausiai išreiškia jų valią, yra teisingi.

Antra vertus, visai kitoks rinkėjo požiūris yra ir į įstatymą, kurį priimant jis pats dalyvavo. Todėl piliečiai, netgi suvokdami, kad daugelį politinių sprendimų turi parengti valstybės valdžios institucijos, o ne eiliniai piliečiai, sutinka, kad svarbiausi, fundamentalūs sprendimai turi būti bent jau ratifikuoti referendumais. Tai paaiškina, kodėl kai kuriose valstybėse, kur paprastus įstatymus rengia tik renkami atstovai, konstitucinės pataisos turi būti patvirtintos referendumais. Pažymėtina, kad dėl šių aplinkybių valstybės valdžiai kartais yra tikslingiau prarasti referendumą, netgi kai jo nereikalaujama.

Referendumo šalininkų teigimu, referendumas žymiai pranašesnis už atstovaujamąją demokratiją, nes jis remiasi laisvų individų valia. Demokratinė valstybės valdžia susideda iš visos tautos (tauta pati renka savo atstovus). Bet kokia tarpinė organizacija tarp tautos ir valstybės valdžios referendumo, referendumų šalininkų teigimu, griauja demokratiją ir iškraipo tautos valią. Politinės partijos yra blogos, kadangi jos dažnai patenka partinių bosų įtakon ir tampa partinėmis mašinomis, kurių tikslas – kontroliuoti kandidatų iškėlimą ir laimėti rinkimus, tuo užsitikrinant pastovų savo interesų įgyvendinimą. Elitas, kuris po rinkimų užima valdžią, taip pat yra blogas, nes dažnai bando užsitikrinti sau valdžios monopoliją. Tarpinių organizacijų sugriovimas tarp tautos ir parlamento – demokratijos triumfas. Parlamento priimami įstatymai rinkėjus pasiekia per laikraščius, televiziją, todėl jie ne visuomet gali susidaryti tikrą vaizdą apie įstatymą. Visiškai kitaip yra priimant įstatymą referendumu. Balsai, parašai yra renkami viešai, rengiamo priimti įstatymo tekstas visiems prieinamas, todėl visuomenė yra geriausiai informuota apie priimamą sprendimą.

Kalbėdami apie referendumą, nuolat minime, kad referendumu yra išreiškiama tautos valia. Taigi ši tautos valia yra ne kas kita, kaip piliečių valių visuma – daugybė plusų ir minusų, kuriuos sudėjus gaunamas arba

teigiamas, arba neigiamas rezultatas. Kyla klausimas, ar visiems valstybės klausimams spręsti referendumas tinka. Kai kurių autorių nuomone, tais atvejais, kai valstybės valdžios institucijos griežtai laikosi Konstitucijos ir įstatymų, referendumo reikalingumas mažėja.

Tačiau nereikėtų pamiršti ir kitos aplinkybės, kad daugumos valdymas ne visada teisingas. Vadinas, referendumas – gana netobula procedūra, bet geresnio tautos valios išraiškos būdo nėra.

Būtina apžvelgti ir kai kuriuos referendumų priešininkų argumentus. Jie teigia, kad referendumams būdingi tokie trūkumai:

1. Renkamų valstybės valdžios institucijų įtakos susilpnėjimas.

Referendumo priešininkai teigia, kad referendumais bandoma kontroliuoti egzistuojančią politinę sistemą, paneigti pripažintų politinės valdžios autoritetų reikšmę. Demokratiškoje, laisvoje visuomenėje tautos sprendimas gali būti priešiškas susitarimui tų, kurie yra išrinkti vadovauti visuomenei. Tuo remiantis teigiama, kad vienintelis priimtinas variantas – tai valdžios „kontroliuojami“ referendumai, nes tada jie negresia valdžios atstovų prestižui.

2. Eilinių piliečių negebėjimas daryti protingų sprendimų.

Šiuolaikinėms vyriausybėms iškyla nemaža įvairių problemų, jos yra kompleksinės, labai sudėtingos. Tik asmuo, nuolat besidomintis šiomis problemomis, galintis išsiaiškinti jų esmę, gali suprasti tas problemas pakankamai gerai ir teisingai balsuoti. Tačiau, referendumų priešininkų teigimu, eiliniai žmonės paprastai tam neturi nei reikiamo pasirengimo, nei laiko. Vadinas, išrinkti tautos atstovai yra kvalifikuotesni ne todėl, jog protingesni, o todėl, kad jie visą savo darbo laiką skiria valstybės reikalų sprendimui.

3. Negalėjimas patikrinti pasitikėjimo valdžia intensyvumo.

Išrinkti atstovai gali ir privalo įvertinti ne tik tai, kiek rinkėjų pritaria ar prieštarauja jų pasiūlymui, bet ir ar intensyviai juos palaiko. Pvz., 60 proc. rinkėjų pritaria pasiūlymui, bet abejoja dėl savo sprendimo teisingumo, o 40 proc. visų dalyvavusiųjų pasisako „prieš“. Tačiau po kiek laiko tie, kurie dabar pasisakė „už“, gali prisijungti prie rinkėjų, nesuabejojusių dėl savo sprendimo.

4. Susitarimo pranašumas prieš priverstinį sprendimą.

Viena iš referendumo prielaidų – būtinumas priimti neatidėliotiną sprendimą tam tikru klausimu. Referendumo priešininkai teigia, kad susitarimas yra daug geriau, negu priverstinis sprendimas. Demokratiniu būdu priimamų sprendimų tikslas yra ne pats balsavimo procesas, o poreikis nustatyti, kiek piliečių remia tam tikrą alternatyvą. Balsavimo tikslas – pranešti daugumos piliečių interesus. Tačiau idealus sprendimas gali būti pasiektas tik žmonių, kurie siekia tiesos, o ne triumfo prieš savo oponentus, diskusijose. Be to, tikrai demokratinės diskusijos negali būti

laikomos rungtynėmis. Tai bendradarbiavimo diskusijos. Visi dalyvaujantys diskusijose siekia kuo geresnio sprendimo, o pastarajam galėtų pritarti ir oponentai, ir Tauta. Taigi diskusijos pranašesnės už paprastą balsavimą tuo, kad jų metu žmonės įgyja žinių ir supratimo apie nagrinėjamą problemą, t.y. tai, ko jie neturėjo prasidėjus diskusijoms.

Referendume niekada nekeliamas klausimas: kaip geriau išspręsti šią problemą? Šie klausimai nagrinėjami diskutuojant. Diskusijų pranašumas yra tas, kad jos yra abipusės. Šalys pateikia savo argumentus ir siekia kompromiso. Referendume kompromiso negali būti. Balsuojantieji privalo pareikšti savo nuomonę – „už“ ar „prieš“ referendume pateiktą pasiūlymą.

Atstovų diskusijos, nors ir netobulos, tačiau turi pranašumų prieš referendumą, nes parlamente ar kitoje atstovaujamojoje institucijoje, nesvarbu, kaip ji vadinasi, skirtingų pažiūrų atstovai ne iškarto balsuoja „už“ ar „prieš“, o analizuoja, svarsto, siūlo papildymus, redaguoja ir pan. Referendumo atveju interesai ne derinami, o supriešinami. Laimi tie interesai ir tos vertybės, už kurias balsavo daugiau piliečių.

5. Pavojus mažumų interesams.

Būsime neteisūs manydami, kad referendumu derinami daugumos ir mažumos interesai. Jei referendume bus sprendžiamas asmenų ir jų grupių teisių, laisvių ar koks nors kitas diskriminacinis klausimas, visada laimės dauguma. Mažuma, kurios likimas sprendžiamas, dalyvaudama referendume ir gindama savo teises, neišvengiamai pralaimės. Kas kita, kaip teigia referendumo priešininkai, kai mažumos atstovai parlamente gali dalyvauti svarstant jų problemas ir daryti įtaką pasiūlymo priėmimui.

6. Atstovaujamosios valdžios susilpnėjimas.

Referendumas – tai tam tikra atstovaujamųjų valstybės valdžios institucijų kontrolė. Bet kuriuo atveju tai bus rimtas atstovaujamosios valdžios silpninimas. Kai įstatymų leidėjai ignoruoja Tautos valią, referendumas gali užkirsti kelią neteisėtumui ir Tautai, pareiškusi norą tokį referendumą organizuoti, priims teisingą ir teisėtą sprendimą nepriklausomai nuo įstatymų leidėjų valios. Dauguma referendumo šalininkų supranta referendumą kaip pagalbines priemones prie atstovaujamosios demokratijos. Kol vyriausybė ir parlamentas daro tai, ko reikia šalies piliečiams, referendumas nėra reikalingas¹¹.

Galime daryti išvadą, kad referendumas, kaip tiesioginės demokratijos institutas, yra garantija, kad atstovaujamoji demokratija neišsigims ir netaps kitomis valstybinio valdymo formomis. Referendumas išreiškia balsuotojų valią tiksliau, negu jų išrinktų atstovų susirinkimai, tačiau

¹¹ Butler D., Ranney A. Referendums A Comparative Study of Practice and Theory. 1978. P. 27.

parlamento privalumas tas, kad sprendimai priimami diskusijose, ko nėra referendumo atveju.

Pateikta nuomonių analizė leidžia teigti, kad nereikia absoliutinti ar perversinti referendumo vaidmens politiniame gyvenime. Šis iš esmės demokratinis institutas gali būti naudojamas ne tik Tautos, bet ir atskirų politinių jėgų interesams spręsti.

Galima teigti, kad referendumas kiekvienoje demokratinėje valstybėje bus politiškai ir ideologiškai efektyvus, jeigu jo organizavimo tikslai bus suprantami daugumai piliečių, jei referendumui teikiami klausimai bus humaniški, jei piliečiai nebus dezinformuojami pseudodemokratiniais šūkais ir klaidingomis socialinėmis vertybėmis, jei bus užtikrintas viešumas organizuojant ir pravedant referendumą.

2.3. Referendumų teisinis reguliavimas Lietuvoje

Demokratių valstybių, pirmiausia Prancūzijos ir Šveicarijos, įtakoje formavosi tarpukario Lietuvos konstitucinė doktrina, taip pat ir referendumo klausimu.

Lietuvos Respublikoje referendumo institutas pirmą kartą buvo įtvirtintas 1922 m. Konstitucijoje, vėliau jo rengimo galimybė buvo numatyta ir 1928 m. Konstitucijoje. Tiesa, šiose Konstitucijose pats referendumo terminas nebuvo minimas, o vartotos sąvokos „Tautos visuotinis balsavimas“ (1922 m. Konstitucija) ar „Tautos atsiklausimas“ (1928 m. Konstitucija), kurios iš esmės reiškė referendumą.

1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje buvo numatyta galimybė vykdyti referendumą dėl Konstitucijos pakeitimo ar papildymo. Jos 103 str. įtvirtinta, kad iškeltąjį klausimą dėl Konstitucijos pakeitimo arba papildymo priima Seimas 3/5 visų atstovų balsų dauguma¹². Priimtas pakeitimas atiduodamas spręsti tautai visuotiniu balsavimu, jeigu per 3 mėnesius nuo jo paskelbimo dienos pareikalaus Respublikos Prezidentas arba 1/4 visų atstovų, arba 50 tūkstančių piliečių, turinčių teisę rinkti Seimą. Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas laikomas tautos atmetu, jei balsavime dalyvavo ne mažiau kaip pusė visų turinčių teisę balsuoti ir prieš pakeitimą ar papildymą pasisakė ne mažiau kaip pusė dalyvavusių piliečių. Konstitucijos pakeitimo ar papildymo klausimą galėjo iškelti 50 tūkstančių piliečių.

1928 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje¹³ dar labiau išplėsta tautos balsavimu priimamų sprendimų galimybė. Konstitucijos 4 ir 106

¹² Valstybės žinios. 1922-08-06. Nr. 100–799.

¹³ Valstybės žinios. 1928-05-25. Nr. 275–1778.

str. numatyti privalomojo referendumo atvejai. Pagal Konstitucijos 4 str. valstybės teritorijos ribų keitimas mažinant valstybės teritoriją sprendžiamas atsiklausus tautos. Tokia pat tvarka pagal Konstitucijos 106 str. ne vėliau kaip per 10 metų nuo priėmimo turėjo būti tikrinama ir pati Konstitucija.

Šioje Konstitucijoje taip pat buvo numatyta, kad balsuojant ir Seimo priimtas, ir atmetas Konstitucijos papildymas arba pakeitimas atiduodamas spręsti tautai, jeigu per 3 mėnesius to pareikalaus Respublikos Prezidentas arba 50 tūkstančių piliečių, turinčių teisę rinkti Seimą. Konstitucijos 105 str. buvo nustatyta, kad Vyriausybės arba 50 tūkstančių piliečių iniciatyva gali būti atiduota tautai spręsti referendumu dėl Seimo priimto arba atmesto įstatymo. Šioje Konstitucijoje privalomosios iniciatyvos teisė suteikta ne tik 50 tūkstančių piliečių, bet ir Vyriausybei bei Respublikos Prezidentui.

1938 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje referendumo galimybė nebuvo numatyta.

Konstitucinis referendumo įtvirtinimas, nors realiai nė vienas referendumas nebuvo organizuotas, reiškė šio instituto reikšmės pripažinimą.

Tolesnė referendumo istorija Lietuvoje siejama su Lietuvos žmonių siekiais atkurti prarastą valstybingumą pasinaudojant ir sovietine teise. Šių procesų įtakoje 1989 m. lapkričio 3 d. buvo priimtas Referendumo įstatymas.

Atkūrus nepriklausomybę 1990 m. kovo 11 d. buvo priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, kuriuo buvo įtvirtinti tiesioginės demokratijos institutai. Jo 2 str. buvo skelbiama, kad savo suverenią galią liaudis laisvai išreiškia ne tik rinkdama deputatus arba per deputatų balsavimą, bet ir tiesiogiai per įstatymų sumanymo iniciatyvą, piliečių balsavimą konstituciniais klausimais bei demokratišką referendumą.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 131 str. buvo numatyta, jog Laikinasis Pagrindinis Įstatymas gali būti keičiamas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sprendimu, priimtu ne mažiau kaip dviejų trečdalių bendro Aukščiausiosios Tarybos deputatų skaičiaus dauguma arba referendumu.

1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečių referendume priimtos Konstitucijos 9 str. 1 d. nustatyta, kad svarbiausi valstybės bei tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu. Šio straipsnio 4 d. teigiama, kad referendumo skelbimo ir vykdymo tvarką nustato įstatymas.

Kaip minėta, Lietuvos Respublikoje dabar galioja dar 1989 m. lapkričio 3 d. priimtas Referendumo įstatymas; vėliau jis buvo keičiamas bei papildomas. 2000 m. gruodžio 20 d. galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990

m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo įstatymo 1 str. pakeitimo įstatymu referendumo įstatymo galiojimas pratęstas iki 2002 m. sausio 1 dienos.

2.4. Referendumo organizavimo ir vykdymo tvarka

Šiuo metu galiojančiu Referendumo įstatymu nustatyta, jog pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją svarbiausi valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatos gali būti priimanos referendumu. Tik referendumu gali būti keičiamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos. Konstitucijos 1 str. nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę. Referendumą skelbia Seimas.

Dalyvavimas referendume yra laisvas ir grindžiamas demokratiniais rinkimų teisės principais – visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Teisę dalyvauti referendume turi visi Lietuvos piliečiai, kuriems yra sukakę 18 metų, išskyrus asmenis, teismo pripažintus neveiksniais. Jokia kita priežastis negali būti pagrindas piliečio teisėms dėl dalyvavimo referendume suvaržyti.

Piliečiams bei politinėms partijoms, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms įstatymu suteikiama teisė nekliudomai agituoti visais referendumo klausimais.

Šiai teisei įgyvendinti piliečiams, politinėms partijoms, kitoms politinėms ir visuomeninėms organizacijoms suteikiamos patalpos susirinkimams ir mitingams, garantuojamos galimybės naudotis masinės informacijos priemonėmis Vyriausiosios rinkimų komisijos nustatyta tvarka. Agitacijai politinės partijos, kitos politinės ir visuomeninės organizacijos, piliečiai gali skirti savo lėšų.

Įstatymo nustatyta, kad referendumo agitacija draudžiama likus mažiau nei 24 valandoms iki referendumo pradžios ir referendumo dieną.

Svarbus referendumo organizavimo principas yra viešumas. Įstatymu įtvirtinta, kad referendumo komisijos referendumą rengia ir vykdo viešai. Apie visus referendumo organizavimo renginius (susirinkimus, posėdžius) turi būti viešai pranešama paprastai ne vėliau kaip likus dviem dienoms iki renginių pradžios.

Įstatymo nustatyta, kad pati valstybė apmoka referendumo rengimo ir vykdymo išlaidas. Tai yra svarbi garantija užkertant kelią įvairioms finansinėms grupėms daryti įtaką referendumų organizavimui ir rezultatams.

Už kliudymą Lietuvos piliečiui įgyvendinti savo teisę dalyvauti referendume įstatymuose numatyta atsakomybė.

Svarbi referendumo teisinio reguliavimo stadija yra referendumo iniciatyvos teisės realizavimas. Įvairiose pasaulio šalyse įgaliojimus skelbti referendumą dažniausiai turi valstybės (ar vyriausybės) vadovas arba parlamentas, kartais – abi šios institucijos. Šios institucijos referendumą gali skelbti savo arba kitų subjektų iniciatyva. Referendumą gali inicijuoti vyriausybė, parlamento deputatų grupės (kartais jas gali sudaryti ir mažuma parlamento narių), regioninės valdžios institucijos ar rinkėjų grupės.

Pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 8 str. referendumo paskelbimo iniciatyvos teisė priklauso Seimui – jis ją gali įgyvendinti daugiau nei 1/3 narių balsų siūlymu – ir piliečiams, kurie šią teisę, sutinkamai su įstatymu, įgyvendina ne mažiau kaip 300 000 rinkimų teisę turinčių Lietuvos Respublikos piliečių reikalavimu.

Reikalavimas dėl referendumo paskelbimo adresuojamas Lietuvos Respublikos Seimui. Jame turi būti nurodyta siūlomos priimti įstatymo nuostatos ar svarbiausias Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimas, kuris pateikiamas spręsti referendumui. Kiekvieną tokį reikalavimą-pareiškimą gali pasirašyti neribotas piliečių skaičius. Piliečių parašai renkami piliečių parašų rinkimo lape, kurį išduoda Vyriausioji rinkimų komisija.

Lietuvos Respublikos Seimo narių, teikiančių pasiūlymą dėl referendumo paskelbimo, parašų autentiškumą patvirtina Lietuvos Respublikos Seimo valdyba. Lietuvos Respublikos Seimo narių pasiūlymas įteikiamas Lietuvos Respublikos Seimui.

Įstatymo nustatyta, kad piliečių iniciatyvos teisei paskelbti referendumą dėl konkretaus klausimo įgyvendinimo nustatomas trijų mėnesių terminas. Šis terminas skaičiuojamas nuo Lietuvos Respublikos piliečių iniciatyvinės grupės, sudarytos iš ne mažiau kaip dešimties rinkimų teisę turinčių asmenų, įregistravimo Vyriausiojoje rinkimų komisijoje. Kartu turi būti surašytas įregistravimo aktas. Vienas šio akto nuorašų ne vėliau kaip kitą dieną po įregistravimo siunčiamas Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui.

Iniciatyvinė grupė, remdamasi registracijos akto nuorašu, turi teisę daryti pranešimus spaudoje ir organizuoti piliečių parašų rinkimą.

Per nustatytą trijų mėnesių terminą surinkus 300 000 Lietuvos piliečių parašų dėl reikalavimo paskelbti referendumą, iniciatyvinė grupė surašo baigiamąjį aktą, kuris kartu su piliečių pasirašytais reikalavimais įteikiamas Vyriausiajai rinkimų komisijai. Jei per tris mėnesius nesurenkamas reikalingas skaičius parašų, tolesnis parašų rinkimas nutraukia-

mas; vėl reikšti iniciatyvą dėl referendumo paskelbimo tuo pačiu klausimu galima ne anksčiau kaip po vienerių metų.

Vyriausioji rinkimų komisija dėl referendumo paskelbimo gautus dokumentus privalo patikrinti per 15 dienų ir, jei surinkti dokumentai atitinka įstatymo reikalavimus, su savo išvada ir iniciatyvinės grupės baigiamuoju aktu perduoda juos Seimui. Esant neesminių trūkumų dokumentuose ar trūkstant iki 0,5 proc. parašų, apie tai pranešama iniciatyvinei grupei ir nustatomas penkiolikos dienų terminas trūkumams pašalinti. Jei tos sąlygos įvykdomos, reikalavimas dėl referendumo paskelbimo nagrinėjamas toliau bendra tvarka. Tuo atveju, jei Vyriausioji rinkimų komisija atmets reikalavimą paskelbti referendumą, tai turi būti pranešama iniciatyvinei grupei bei Seimui. Pagrindas reikalavimui dėl referendumo paskelbimo atmesti gali būti: pažeistas įstatymo numatytas trijų mėnesių terminas; nesurinkta 300 000 parašų; pateiktuose dokumentuose nustatyta įstatymo pažeidimų, pvz., parašų klastojimas ar savanoriškumo principo pažeidimas renkant parašus. Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimą atmesti reikalavimą referendumui paskelbti iniciatyvinė grupė turi teisę apskųsti per vieną mėnesį Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui.

Lietuvos Respublikos Seimas Seimo statuto ir Referendumo įstatymo 12 str. nustatyta tvarka priima nutarimą dėl referendumo paskelbimo.

Lietuvos Respublikos Seimo nutarime referendumui paskelbti nurodoma referendumo vykdymo data, referendumui teikiamos įstatymo nuostatos ar konkretus Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimas. Referendumo vykdymo data skiriama ne vėliau kaip po 3 mėnesių nuo nutarimo priėmimo dienos.

Referendumus Lietuvos Respublikoje organizuoja ir vykdo Referendumo įstatymo 14 str. 1 d. numatytos komisijos: 1) Vyriausioji rinkimų komisija; 2) rajonų, miestų referendumų komisijos; 3) apylinkių referendumų komisijos.

Pažymėtina, kad minėtų komisijų sudarymo tvarka reglamentuojama Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 12, 15 ir 17 str.

Šių komisijų darbas organizuojamas Referendumo įstatymo 23 str. nustatyta tvarka. Pagal įstatymą referendumo komisijų posėdžiai yra teisėti, jeigu juose dalyvauja ne mažiau kaip 3/5 komisijos narių; sprendimai priimami atviru balsavimu posėdyje dalyvaujančių narių balsų dauguma; jei balsai pasidalija po lygiai, lemia komisijos pirmininko balsas. Nesutinkantys su sprendimu komisijos nariai turi teisę raštu pareikšti atskirąją nuomonę, kuri pridedama prie protokolo. Visų referendumo komisijų visi posėdžiai yra vieši. Referendumo komisijų pirmininkams ir nariams draudžiama bet kokia forma vykdyti referendumo agitaciją ar kitaip ban-

dyti paveikti piliečių valią; už šio reikalavimo pažeidimą įstatymas numato atleidimo iš komisijos sankciją.

Įstatyme numatyta politinės partijos, politinės ar visuomeninės organizacijos įgaliotinių teisė apskūsti referendumų komisijų sprendimus, priimtus iki balsavimo pabaigos. Pagal įstatymo 23–1 str. gali būti skun-

džiama tokia tvarka:

- 1) apylinkių referendumo komisijų – miestų, rajonų komisijai;
- 2) miestų, rajonų komisijų – Vyriausiajai rinkimų komisijai;
- 3) Vyriausiosios rinkimų komisijos – Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui.

To paties straipsnio 2 d. numatyta galimybė skusti apylinkės referendumo komisijos sprendimus, kurie gali būti susiję su rinkėjų sąraše padarytomis klaidomis, o dėl pastarųjų rinkėjai negali išreikšti savo valios. Apylinkės referendumo komisijos sprendimą galima apskusti atitinkamos apygardos administraciniam teismui. Teismas gautus skundus privalo išnagrinėti ne vėliau kaip per 48 valandas nuo skundo padavimo.

Referendumo įstatyme numatyti reikalavimai, kurie privalomi, jeigu vienu metu vyksta keli referendumai (pvz., 1996 m. lapkričio 20 d. referendumai). Pagal įstatymo 24 str. nustatyta tvarka sudarytos komisijos yra bendros visiems vienu metu organizuojamiems referendumams.

Svarbus referendumo parengtinės veiklos etapas – referendumo dokumentų pavyzdžių nustatymas. Įstatymo 26–1 str. nustatyta, kad balsavimo pažymėjimų, balsavimo biuletenių, vidinių ir išorinių vokų balsavimui paštu, kitų referendume naudojamų oficialių vokų, paketų, dokumentų, antspaudų pavyzdžius bei formas, taip pat jų užpildymo pavyzdžius nustato Vyriausioji rinkimų komisija.

Balsavimo pažymėjimas yra apylinkės referendumo komisijos išduotas dokumentas. Jame nurodoma, kurios referendumo apylinkės sąraše įrašytas Lietuvos Respublikos pilietis. Balsavimo pažymėjime turi būti nurodyta miesto, rajono referendumo apylinkės numeris, piliečio vardas, pavardė, gimimo data, apylinkės, į kurios sąrašus įtrauktas pilietis, adresas. Balsavimo pažymėjimų įteikimą piliečiams organizuoja apylinkės referendumo komisija.

Klausimai, teikiami spręsti referendumui, įrašomi į referendumo biuletenį. Šie klausimai gali būti formuluojami įvairiai. Labiausiai paplitę du referendumų formulės tipai.

Pirmuoju atveju balsuojančiam asmeniui pateikiamas klausimas, į kurį šis turi atsakyti „taip“ arba „ne“, t.y. balsuojančiojo klausama, ar jis sutinka su tam tikru teiginiu, įstatymo projekto tekstu ir pan. Abu atsakymai („taip“ ir „ne“) išspausdinti balsavimo biuletenyje ir balsuojantysis privalo vieną iš jų pažymėti (kitą biuletenis laikomas negaliojančiu).

Antruoju atveju balsuojančiajam pateikiami keli tam tikro klausimo sprendimo variantai. Pilietis turi pasirinkti vieną iš jų. Esama atvejų, kai pilietis teigiamai gali atsakyti į kelis pateiktus variantus. Priimtu bus laikomas tas, kuris surinks daugiausia teigiamų atsakymų. Tokios referendumo formulės taikymą numato Šveicarijos Konstitucija.

Antrojo formulės tipo nereikia painioti su atveju, kai referendumui

spręsti pateikiama keletas klausimų. Tuomet kiekvienu iš jų balsuojantysis turi pateikti atskirą sprendimą. Norint išvengti tokios painiavos, kiekvienam klausimui parengiamas atskiras tam tikros spalvos biuletenis arba klausimai atskiriami kitokiu būdu.

Lietuvoje taikoma pirmoji referendumo formulė. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 26–2 str. nustatyta: „balsavimo biuletenyje įrašomas kreipimosi į pilietį tekstas ir atsakymo variantai: „Taip“ ir „Ne“. Jeigu referendumui pateikta keletas įstatymo nuostatų, dėl kiekvienos nuostatos balsuojama atskirai vienu biuleteniu“. Lietuvoje balsavimo biuletenio formą bei jo užpildymo pavyzdį nustato Vyriausioji rinkimų komisija. Taip pat Lietuvos Respublikos referendumo įstatyme numatyta: jei vienu metu vykdomi keli referendumai, kiekvieno jų balsavimo biuleteniai turi būti skirtingos spalvos.

Paprastai įvairių šalių įstatymai reikalauja, kad referendumui teikiami klausimai turėtų aiškų turinį ir leistų balsuojančiajam pateikti viena-reikšmį atsakymą. Tačiau pati sąvoka „*aiškus turinys*“ neapibrėžta.

Pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymą balsavimas vyksta Seimo nutarime numatytą dieną nuo 7 iki 21 valandos; pilietis balsuoja (taip pat paštu gautas jo balsas galioja) tik toje referendumo apylinkėje, į kurios sąrašus jis yra įtrauktas.

Įstatymu tiksliai reglamentuojama balsavimo pradžia. Pagal įstatymo 28–1 str. referendumo dieną balsavimo patalpa atidaroma, kai yra susirinkę ne mažiau kaip 3/5 apylinkės referendumo komisijos narių. Tada referendumo komisijos pirmininkas su komisijos nariais patikrina balsadėžę, ar ji yra tuščia, ir ją užantspauduoja. Įsitikinęs, kad balsavimo patalpa įrengta nepažeidus nustatytų reikalavimų, apylinkės referendumo komisijos pirmininkas įrašo visą apylinkės gautų biuletenių skaičių į balsų skaičiavimo protokolą, išdalija referendumo biuletenius ir sąrašus komisijos nariams, įrašo kiekvienam komisijos nariui išdalytų referendumo biuletenių skaičių į referendumo apylinkės balsų skaičiavimo protokolą ir atidaro balsavimo patalpą tuo skelbdamas referendumo pradžią. Šios procedūros reglamento laikymasis turėtų užtikrinti referendumo rezultatų teisėtumą.

Dalyvaujantysis referendume pažymi vieną iš biuletenyje įrašytų atsakymų: „Taip“ arba „Ne“.

Jei vienu metu vykdomi du ar keli referendumai, referendumo dalyvis gauna ir užpildo kiekvienam jų atskirus biuletenius. Užpildytą referendumo biuletenį pilietis pats įmeta į balsadėžę.

Pilietis, dėl fizinių trūkumų negalįs pats užpildyti referendumo biuletenio, įmesti jo į balsadėžę, gali nurodyti kitą asmenį, kuris vietoj jo užpildytą referendumo biuletenį balsavimo kabinoje ir įmestų jį į balsadėžę. Referendumo komisijos pirmininkui ar nariams bei referendumo

stebė-

tojams atlikti šiuos veiksmus už pilietį draudžiama.

Piliečiai, kurie referendumo dieną negali atvykti į savo balsavimo apylinkę, balsuoja paštu. Tai padaryti galima pašto skyriuose jų darbo valandomis, pradedant 5 dienų ir baigiant likus 1 dienai iki referendumo, jei pilietis įrašytas į to miesto ar rajono referendumo apylinkės sąrašus, o jei ne, – baigiant likus 2 dienoms iki referendumo.

Balsavimo tvarka Lietuvos Respublikos diplomatinėse atstovybėse, laivuose, gydymo, socialinės rūpybos ir globos įstaigose, kariniuose daliniuose ir bausmės atlikimo vietose nustatyta Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo.

Pasibaigus referendumui ir uždarius balsavimo patalpą, pradedama skaičiuoti balsus. Vokai su piliečių, balsavusių paštu, biuleteniais apylinkių komisijoms teikiami referendumo dieną ne vėliau kaip likus 2 valandoms iki jo pabaigos.

Balsų skaičiavimo darbą komisijoje organizuoja ir jam vadovauja apylinkės referendumo komisijos pirmininkas. Prieš skaičiuojant balsus, turi būti patikrinta referendumo balsadėžė: ar nepažeisti antspaudai, ar nėra kitų požymių, rodančių, kad ji buvo atidaryta. Balsadėžė tikrinama dalyvaujant ne mažiau kaip 3/5 visų komisijos narių. Jeigu nustatoma, kad ji buvo pažeista, apie tai surašomas aktas, ir balsai neskaičiuojami.

Įsitikinus, kad balsadėžė nebuvo pažeista, ji atidaroma ir, stebint ne mažiau kaip 3/5 komisijos narių ir stebėtojų, Vyriausiosios rinkimų komisijos nustatyta tvarka skaičiuojami balsai. Balsų skaičiavimo rezultatai įrašomi į balsų skaičiavimo protokolą. Pagal apylinkių balsų skaičiavimo protokolus miesto, rajono referendumo komisija nustato referendumo rezultatus miesto, rajono mastu.

Vyriausioji rinkimų komisija pagal miestų, rajonų referendumų komisijų rezultatus nustato galutinius referendumo rezultatus ir skelbia juos ne vėliau kaip per 4 dienas po referendumo.

Pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 33 str. 5 d. Lietuvos Respublikos įstatymo nuostatos ar kitas sprendimas laikomi priimtais, jeigu per referendumą jiems pritarė daugiau kaip pusė įtrauktų į sąrašus piliečių. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1994 m. liepos 22 d. nutarime yra konstatavęs, kad vienas iš sprendimų priėmimo demokratinių principų yra daugumos principas. Pagal šį principą ir Lietuvos valstybės demokratinę teismų tradiciją rengiami Lietuvos Respublikos referendumai. Todėl įstatymo nuostata, kad referendume sprendimai priimami jiems pritarus daugiau nei pusei įtrauktų į sąrašus piliečių, pripažinta neprieštaraujančia Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Referendumu priimtos nuostatos ar sprendimai skelbiami Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka ir įsigalioja kitą dieną po paskelbimo.

Pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 34 str. įstatymo nuostatos ar kiti sprendimai, priimti referendumu, gali būti pakeisti ar panaikinami tik piliečių valia, išreikšta referendume. Skubiais atvejais pakeitimai gali būti padaryti Lietuvos Respublikos Seimo sprendimu, priimtu 2/3 Seimo narių dauguma; per tris mėnesius šie pakeitimai turi būti pateikti tvirtinti referendumui.

2.5. Referendumų patirtis Lietuvoje

1989 m. lapkričio 3 d. priėmus Referendumo įstatymą, piliečiams suteikta referendumo ir iniciatyvos teise netrukus pasinaudota, ir jau 1990 m. sausio 8 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, išnagrinėjęs iniciatyvinės grupės pateiktus dokumentus referendumo klausimu, „ar kariai, nenuolatiniai Respublikos gyventojai, turi teisę balsuoti renkant Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir vietinių Tarybų deputatus“, pripažino, kad jie atitinka referendumo įstatymo reikalavimus ir pateikė svarstyti Aukščiausiajai Tarybai.

Numatytas referendumas neįvyko, kadangi 1990 m. sausio 15 d. Aukščiausiosios Tarybos sesijoje buvo priimtas sprendimas, numatantis, jog deputatus gali rinkti tik nuolatiniai Lietuvos gyventojai.

Po nepriklausomybės atstatymo Lietuvoje per palyginti trumpą laiką buvo organizuoti referendumai svarbiais valstybės bei tautos gyvenimo klausimais.

1991 m. vasario 9 d. buvo pravesta visuotinė Lietuvos piliečių apklausa (plebiscitas) dėl nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės. Plebiscite dalyvavo 84,74 proc. Lietuvos piliečių. Už nepriklausomą demokratinę Lietuvą pasisakė 90,47 proc. balsavusių, prieš 6,65 proc.¹⁴.

Šios apklausos reikšmė buvo nepaprastai svarbi Lietuvai. Nepaisant sovietinių struktūrų vykdytų blokadų bei šantažų, daugiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių slaptu balsavimu pasisakė už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika.

Vasario 9 d. referendumo rezultatų pagrindu Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1991 m. vasario 11 d. priėmė konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“, kurio 1 str. įtvirtintas teiginys: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, yra konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas“. Konstitucinio įstatymo 2 str. numatyta, jog toks 1 str. teiginys gali būti pakeistas tik plebiscitu, jei už tokį pakei-

¹⁴ „Lietuvos aidas“. 1991 m. vasario 14 d.

timą balsuotų ne mažiau kaip 3/4 piliečių–rinkėjų.

Beje, tuo pačiu metu Lietuvoje prosovietinės jėgos bandė organizuoti sąjunginį referendumą dėl SSSR konstitucinių pakeitimų, tačiau Lietuvos piliečiai jį blokavo, ir jame dalyvavo tik labai menka dalis proimperiškai nusiteikusių, daugiausia nevietinės kilmės, gyventojų. Jokių teisiųjų pasekmių Lietuvai jis nesukėlė.

1992 m. gegužės 23 d. Lietuvos Respublikoje vyko referendumas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo. Į biuletenį slapta balsavimui buvo įrašyti klausimai: „Ar Jūs pritariate Lietuvos Respublikos įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ bei „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos ir dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektams?“ Pateiktiems referendumui projektams pritarė tik 41 proc. visų rinkėjų skaičiaus, todėl įstatymai nebuvo priimti.

1992 m. birželio 14 d. įvyko referendumas „Dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo“. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, skelbdama šį referendumą, taip pat vadovavosi dar 1989 m. 1,5 milijono parašų išreikšta Lietuvos gyventojų valia išvesti SSRS kariuomenę iš Lietuvos teritorijos. Referendume dalyvavo 76,05 proc. visų rinkėjų. Už referendumu siūlomą spęsti nuostatą balsavo 90,6 proc. dalyvavusių piliečių. Nuostata buvo priimta ir užtikrinto tautos reikalavimo dėl SSRS kariuomenės išvedimo teisėtumą ir ne ginčytinumą.

Lietuvos Respublikos Konstitucija taip pat priimta referendumu. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. liepos 9 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų spalio 25 dieną“ buvo nuspręsta kartu su rinkimais į Lietuvos Respublikos Seimą skelbti ir referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Kartu su Konstitucijos projektu, kuriam 1992 m. spalio 13 d. pritarė Aukščiausioji Taryba, referendumui buvo pateiktas įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ projektas. Referendume Konstitucijos projektui pritarė 56,76 proc. visų rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų. Pažymėtina, kad referendumo vykdymo tvarką reglamentavo specialus 1992 m. spalio 13 d. priimtas įstatymas „Dėl referendumo priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją“.

Seimas 1994 m. liepos 12 d. priėmė nutarimą 1994 m. rugpjūčio 27 d. paskelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių bei akcijų ir pažeistos teisėsaugos“ nuostatų. Referendumui buvo teikiamos 8 nuostatos.

Balsavime dalyvavo 36,89 proc. rinkėjų, iš kurių 83,63 proc. pasakė „taip“. Referendumas neįvyko, nes pagal Referendumo įstatymo 32 str. 5

d. referendumas gali būti laikomas įvykusi, jei jame dalyvavo ne mažiau kaip pusė į rinkėjų sąrašus įtrauktų piliečių.

Lietuvos Respublikos Seimas 1996 m. rugsėjo 19 d. ir 1996 m. spalio 8 d. nutarimais nusprendė kartu su Seimo rinkimais 1996 m. spalio 20 d. paskelbti du referendumus.

Vienas – dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55, 57, 131 str. pakeitimo ir papildymo įstatymo, kitas – „Ar kompensuoti gyventojų indėlius teisinga privatizuojant valstybės turtą“. Abu referendumai įvyko, nes dalyvavo atitinkamai 52,11 ir 52,46 proc. rinkėjų. Tačiau referendumui teiktos nuostatos nebuvo priimtos, nes joms nepritarė įstatymo numatytas rinkėjų skaičius.

Paskutinis vykęs Lietuvos Respublikoje 1996 m. lapkričio 10 d. referendumas – dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. papildymo įstatymo. Šis referendumas laikomas neįvykusi, nes jame dalyvavo tik 39,73 proc. rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių.

Lietuvoje buvo dar keletas bandymų surengti referendumus, tačiau iniciatyvinės grupės nesugebėjo nustatyti terminu (Referendumo įstatymo 10 str. 1 d.) surinkti reikiamų 300 000 Lietuvos Respublikos piliečių parašų.

Antai 1995 m. lapkričio 15 d. Vyriausiosios rinkimų komisijos įregistruota referendumo iniciatyvinė grupė inicijuojamam referendumui teikė šias nuostatas: rinkimuose į Seimą ir savivaldybes būtų balsuojama už asmenis, bet ne už partinius sąrašus; Seimo narių skaičių sumažinti iki 91; ne mažiau nei per pusę sumažinti valstybės bei savivaldybių tarnautojų ir ministerijų; visos Lietuvos ar užsienio organizacijų ar piliečių pajamos (pelnas), skirtos investicijoms Lietuvoje ir naujoms darbo vietoms kurti, gamybai ar verslams plėtoti, neapmokestinamos jokiais mokesčiais; neapmokestinamas gyventojų pajamų minimumas sudaro 0,75 vidutinio darbo užmokesčio; gyventojų pajamų mokestis negali būti didesnis nei 28 proc.; tiesioginiais rinkimais renkamas Valstybės Tribunolas, kuriam suteikiami tam tikri įgaliojimai kovai su organizuotu nusikalstamumu ir korupcija.

1996 m. kovo 28 d. sprendimu VRK įregistruota Lietuvos piliečių iniciatyvinė grupė inicijuojamam referendumui teikė nuostatas, jog žemė nuosavybės teise gali priklausyti ir užsienio valstybių piliečiams, tarptautinėms organizacijoms ir užsienio valstybių juridiniams asmenims.

1997 m. kovo 28 d. įregistruota iniciatyvinė grupė bandė inicijuoti referendumą dėl strateginių įmonių privatizavimo, 1998 m. buvo siūloma rengti referendumą dėl tiesioginių merų ir seniūnijų seniūnų rinkimų, 1999 m. bandyta inicijuoti referendumą dėl Seimo narių rinkimo viemandatėse apygardose, o ne pagal partinius sąrašus, dėl Seimo nario įgaliojimų nutraukimo, pasisakius daugiau nei pusei jį rinkusios apygardos rinkėjų, ir valstybės pareigūnų bei tarnautojų darbo užmokesčio.